

Különbség

Filozófia szakos diákok kiadványa

A tartalomból:

Hans-Georg Gadamer:
Az európai szellemtudományok jövője

Ivan Čolović:
A gyűlölet tőkéje

Pavlovits Tamás:
Derrida párizsi előadásairól

Filozófiai tanulmányok
bibliográfiája

Filozófia szakos tanrendek

Szeged, 1994 december

4. szám

Tartalom:

1. Hans-Georg Gadamer: Az európai szellemtudományok jövője	3.
2. Ivan Čolović: A gyűlölet tökéje (A háború, a tudatalatti és a mítosz).....	10.
3. Pavlovits Tamás: Tanúságtétel (Szeljegyzet Jacques Derrida párizsi előadásaihoz)	12.
4. Folyóiratszemle 1994 március-október.....	14.
5. Tanrendek: Eötvös Lóránd Tudományegyetem Kossuth Lajos Tudományegyetem József Attila Tudományegyetem.....	28.

Köszönjük a Prudentia Alapítvány, a JATE Filozófia Tanszék, a JATE Kulturális Titkárság és a JATE Társadalomelméleti és Körtörténeti Gyűjtemény támogatását.

Kiadó: a *Különbség* szerkesztősége

Szerkesztők: Pató Attila, Gulkai Márta, Nagy Attila

Cím: SZEGED 6722 JATE Filozófia Tanszék
Petőfi S. sgt. 30-34.

Tipográfia: Nagy Attila

Hans-Georg Gadamer :

AZ EURÓPAI SZELLEMTUDOMÁNYOK JÖVŐJE

Annak, amit Németországban szellemtudományoknak nevezünk, más európai nyelvekben nincs biztos megfelelője. Franciaországban *lettres-ről*, angol nyelvterületen *moral sciences-ről* vagy *humanities-ről* beszélnek. Noha az igazi nyelvi ekvivalens hiányzik, mégis elmondható, hogy összességükben a szellemtudományok Európa sok vidékén egészen különös, a legmagasabb mértékben azonban közös szerepet töltenek be. Együttes szerepük nem utolsósorban abban rejlik, hogy Európa soknyelvű, különféle nemzeti nyelvkultúrákból összeálló egész. A világ jövőjére és arra a szerepre való minden pillantás, amelyet az európai kultúrvilág szellemtudományai révén a jövőért játszhat, abból indul majd ki, hogy Európa egy többnyelvű képződmény. Noha természettudományos használatban egy jövőbeli egységes nyelvet is megjósolhatunk, a szellemtudományok esetében ennek, amint már ez ma is kirajzolódik, másként kell látsania. A fontosabb természettudományos kutatások koordinálásához, legalábbis amennyiben azok több európai nyelven folynak, egységesen többé vagy kevésbé angol nyelvet vesznek igénybe. Európa keleti része számára ez ma még nem lehet teljes körben érvényes, de az ilyen tudományos köznyelvet a természet-tudományok megkerülhetetlen és kölcsönös függőségei és az azonos kutatási érdekeik egyszerűen elengedhetlenné teszik.

A szellemtudományokban ezzel szemben a dolog másként fest. Egyenesen azt kell mondanunk, hogy a szellemtudományokkal és azoknak az emberiség kultúrelétében betöltött funkcióival Európa jellegzetes nyelvi sokfélesége belsőleg fonódott össze. Azt azonban nem képzelhetjük, hogy ez a sajátos kultúrvilág, bármennyire is praktikus lenne ez, el tudna fogadni valamilyen nemzetközi köznyelvet oly módon, ahogy ez a természettudományokban már régtől fogva megszokott. Elgondolkodva azon, hogy ez miért van így, egyúttal azt is felismerhetjük, hogy a szellemtudományok mai helyzetéről és Európa jövőjéről számbavett jelentőségükről is mondanunk kell valamit.

Kérdés elsősorban, hogy ezek az úgynevezett szellemtudományok miként alakultak ki. Az ember minden széleskörű betekintése a jövőbe akadályokba ütközik. Amennyiben mi képesek vagyunk némi előrelátásra, állandóan az emberi szabadság misztériumával kell számolnunk, amely potenciája feltárulása során mindig újabb meglepetéseket tartogat. Amíg a jövődőlés, s az előrelátás egyáltalán értelmesen, s komolyan megalapozott, és nemcsak az úgynevezett jövő tudományos kutatásának egy gondolatnélküli ábrándja akar lenni - az ilyen ábrándok pedig azzal nem lesznek eredetibbek, hogy futurológiának nevezik magukat -, akkor minden betekintése a jövőbe csupán mindenkorai visszetekintéseiből fejlődhet ki. Így kérdezhető az is, hogy mivé válhat Európa a jövőben, de méginkább, hogy mi lehet a jelenben, s ezzel az kerül megfontolásra, hogy hogyan lett Európa az, ami ma.

Ha a tudományok jövőbeli, Európáért játszott szerepéről esik szó, egy számomra tagadhatatlan evidenciájú elsődleges alapelvől kell kiindulnunk. Ez pedig az, hogy a tudomány

alakzata valósággal definiálja Európát. Azokon a határokon belül, ahol valamit európainak nevezünk, történeti lényegében s létrejövésében, voltaképpen a tudomány adta Európa alakját. Azt persze nem mondanám, hogy más kultúrkörök a maguk részéről a világ tudományos megismerésével bizonyos körben roppant teljesítményeket, máig életképes tradíciókat nem bontakoztattak volna ki. Gondoljunk mindarra, amit a Közel-Kelet vagy Egyiptom a keletkező európai tudománynak Görögországban örökített át. Azt azonban korlátozás nélkül mondhatom, hogy a tudomány alakzata csak Európában képez egy autonóm és uralkodó kultúrformát. Nyilvánvaló, hogy kulturális és civilizációs formájában a tudomány kiváltképpen a világtörténet újkorára volt befolyással. Kultúránkban a tudomány vezető helyzete időközben nem csak Európára korlátozódott, már a technikai és az ipari forradalom folyamata az egész földgolyót elárasztja. Mivel azonban a modern tudomány, a kutatás, az iskola- és a felsőoktatásügy mindenütt európai mintát követnek - vagy ennek amerikai másolatát -, még mindig az európai tudomány hatása alatt állnak. Ez a megállapítás teljesen független attól, hogy mi módon ítéljük meg a tudomány és a tudomány technikai alkalmazása révén uralt emberiség jövőbeli kilátásait. Mi tehát megfontolásunk során abból az alapelvől indulunk ki, hogy Európát a keletkező tudomány formázta meg.

A megfelelő magyarázathoz e folyamat egyedülálló voltát kell közelebbről felvázolnunk. Bizonyos, hogy soha nem volt egyetlen kultúrvilág és kultúrkör sem, ahol egy, a tapasztalatból szerzett 'tudománnyal' nem ügyködtek volna, s azt nem adták volna tovább. De egyetlen kultúrkör sem létezett, ahol az emberi kultúra alkotásainak sokfélesége ennyire a tudomány uralma alatt állna. Így az a leginkább jellemző, hogy csupán Európában keletkezett egy oly mély differenciálása és artikulációja az emberi tudásnak és tudásvágyának, melyet fogalmában a vallás, a filozófia, a művészet és a tudomány jellemez. Más kultúrákban, különösen a magaskultúrákban, ennek nincs eredendő megfelelője. A négy megnevezett fogalom alapjában szemlélteti az európai gondolkodásmódot. Hiábavaló volna a számunkra magától értetődő fogalmakat más tradíciókon belül felkutatnunk, s mintegy a nagy kínai bölcsek szólásait vagy az indiai epikus tradíciót egy hasonló különbségtétellel leterhelni. Érvényes ez a már letűnt kultúrákra is, mint a Közel-Kelet és Egyiptom jelentős magaskultúrája. Persze, ezekhez a kultúrákhoz a mai különbségtévő és szétválasztó fogalmakkal is közelíthetünk, igen, mindezen kultúrák hozzájárulását a tudományos ismereteinkhez szintén számbavehetjük. Egy vallásos beszélgetés során vagy az emberiség művészeti teljesítményeinek széleskörű áttekintése érdekében így járunk el. De ezáltal, anélkül hogy akarnánk, előzetes döntéseket eszközölünk és e kultúrák magátólértetődőségét mindenképpen elvettjük. Ez a felismerés mármost lassacskán feldereng, nem csak történeti tudatunkban, hanem idegen kultúrák és népek gyakorlati megközelítésében, kutatási érdeklődésünk tapasztalataiban is. Az

olyan tudományokban, mint az etnológia és az antropológia, a naiv mező kutatás kérdőívei máris gyanússá kezdenek válni. Első eredményként tehát elkönyveljük: Európa alapvető vonásainak egyike a filozófia, a vallás, a művészet és a tudomány elkülönülése. Mindez a görög kultúrában keletkezett és később a Nyugat görög-keresztény kultúregységét mintázta meg.

Természetesen nem ez az egyetlen Európára jellemző különbség. Léteznek más különbségtételek is, melyek az európai kultúra további differenciálásának elemei. Ha a görög-keresztény kultúrtradícióra pillantunk, benne egy alapvető belső eltérés, Kelet és Nyugat különbsége, azonnal szembetűnővé válik. Világos, hogy ez volt a római birodalom szétesésének is végsősorban a háttere. A római impérium politikai széthullásával a keleti és a nyugati birodalom egyházi ellentéte állt összefüggésben, mert a kereszténységen belül ez tette lehetővé a két elkülönült keresztény egyház, az úgynevezett görög ortodoxia és a római katolikus egyház megalakulását. Ez az elszakadás végsősorban, úgy vélem, épp az európai kultúra sajátos egységét definiálja. Mindenesetre az ökumenikus folyamatokban maguknak kifejezést is kölcsönző törekvések az elválás és az újraegyesülés előmozdítására, az egyházpolitika területén évszázadok óta jól ismert tények.

A szellemtudományok mezején is ez vonja maga után következményeit. Az elválás törekvése itt talán erősebb az egyesítés szenvedélyénél. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Kelet-Európa, legalábbis amennyire a keleti egyház köréhez tartozik - a jelenlegi Kelet és Nyugat közötti politikai határok természetesen nem az egyháziak -, szellemtudományainkban nem szerzett ugyanolyan jelenlétet, mint amellyel Európa nyugati kultúrái rendelkeznek. Kelet kultúrái történeti tudatunkban nem oly élők, mint a nyugatiak. Nem kell prófétának lenni ahhoz, hogy előre megmondjuk, Európa jövője ezen az egyensúlytalanságon minden bizonnyal munkálkodni fog, lecsökkentéséhez a szellemtudományok pedig máris hozzájárultak. Kelet-Európa politikai és katonai erejének pusztán ténye olyannyira hat majd, hogy a nyugati tudományban szükségesnek fogják tartani Kelet kultúráinak felkutatását is. A hosszas egyensúlyhiány alapját a Nyugat kultúrvilágának történetében és természetesen a tengeri világkereskedelem megnövekedett jelentőségében kell keresnünk. A földgömbre tekintve, Kelet-Európa hatalmas földtömegével szemben Európa nyugata egyetlen nagy kikötővidéknek tűnik, amely az új világfelfedező utakat szinte elő is segítette.

A nyugati világ kulturális egysége adottságai körében az antik örökség életrekelteési kísérleteinek során bontakozott ki. Miután a népvándorlás legvadabb viharai elmúltak és a római egyház is szilárd hatalmi rendként érvényesült, a római birodalom örökébe lépő germán-román népek közül a renaissance-ok hatása, a karoling reneszánsztól fogva szinte végigkísérte a nyugati világ történelmét. Történeti tudatunkba most kezd első ízben behatolni, hogy Európa keleti feléből, Bizáncból is egy hasonló hatás indult ki és, hogy e tradíció mélyebb elsajátítása szintén utólagos megfontolások során folytatódott le. Azonban ahhoz, hogy a nyugati kultúrvilág hagyományát kísérő történelem rendkívül feszült volt, kétség nem férhet.

Nyugaton a nyelvek sokkal nagyobb fokban szétváltak, mint amennyire ez Kelet-Európa szláv nyelveire általában

érvényes volna. A Nyugaton uralkodó egyházi és birodalmi antagonizmusnak szintén nincs a bizánci térség középkori történetében teljes megfelelője. Nyugaton sem oly szoros központosítása az egyházvezetésnek, sem egységes birodalomideája a birodalmi erőszaknak nem volt. A reformációval végül a nyugati kereszténységen belül ehhez a hitszakadás is csatlakozott. A római-katolikus és a protestáns egyház közötti ellentétnek és versengésnek a maga részéről az európai differenciációs folyamat elmélyítésében fontos része volt. Ez különösen szembetűnő, ha az európai kultúra hagyomány-koncentrációs folyamatának végére pillantunk, amely, mielőtt a 19. és a 20. század historikus és redukcionista kísérleti fázisát befutotta, a művészeti stílusok egy nagyszerű folyamában tárul szemünk elé. Ez a mintegy kézzelfogható hagyománytörés bizonyosan a francia forradalommal és múlt tudatos visszaütésével jelentkezett, noha a harmadik rend emancipációja, melyet a francia forradalom hozott el, nem csak szakítás volt a hagyománnyal. Bizonyos értelemben inkább ez volt a városi és rendi berendezkedés lassú gazdasági fejlődésének érett gyümölcse. De a tudatos hagyománytörés, amely az előregedett dinasztikus abszolutizmus és a társadalom újonnan feltörekvő erői közötti véres összeütközésekhez vezetett, nem csak szakadást jelentett, hanem e szakadásra való reakcióban egyúttal már az új kontinuitástudat egyfajta alátámasztását is.

Ezzel ahhoz, a témánk számára konstitutív fejlődéshez értünk, amelyre európai kultúránkban a természettudományok és a szellemtudományok közötti feszültség visszavezethető. A francia forradalom hagyomány-koncentrációjára a romantika ellenhatása következett. A romantika a keresztény középkort és az európai népek epikus hajnalát dicsőítette. Ezzel a kereszténység hit- és kultúregységének egy utolsó ígéretét ábrázolta, mint ezt például Novalis eszkatológikus várakozásokig fokozta: 'Ha többé nem számok és idomok...' A spekulatív idealizmus kibontakozása Fichtétől Hegelig ennek filozófiai ellenpárja, de egyúttal egy nagyszerű és merész próbálkozás is a hagyomány és a forradalom, antik és modern, a régi metafizika és az új tudomány felemelésére, s megőrzésére. De változatlan módon ez már nem sokáig maradhatott fenn. Az európai élettudatot mélyen meghatározó romantikus reakció tartós hatása valami más volt: a történeti tudat kezdete.

A történeti gondolkodás fényében a világtörténet minden törése és átalakulása felett újra kiemelkednek az összekötő szálak. A történeti gondolkodás nem a francia forradalomra való romantikus reakcióval vette valódi kibontakozását. Már kezdettől fogva a hagyományápolás minden hordozó elemét kifejezte. Az emberiség historikus életében ily módon az eredetre való utólagos eszmélet, a hontörténeti, az ország-történeti, az egyháztörténeti és dinasztia-történeti érdekek régóta szerepet játszottak. A hagyomány mint olyan, nem organikus történet, hanem az elmúltak megőrzésének tudatos erőfeszítésén alapszik.

A 19. században diadalmaskodó történeti tudat azonban eltér ettől a hagyománytól. Az a történeti érzék kiéleződésével együttjáró alapvető meggyőződés, hogy nincs a valóság egészének érvényes, kötelező megismerése és a matematikán alapuló természettudományokat kivéve sem az első filozófia, sem a metafizika nem rendelkezik szilárd alapokkal.

Megfontolásom második főtételként tehát megfogalmazom: a szellemtudományok jövőért játszott szerepe a történeti tudaton alapul. Többé nem engedhető meg azoknak a metafizikai értelemben vett általános érvényű igazságoknak a fennállása, melyek a gondolkodás minden változása mögött mint philosophia perennis ismerhetők fel. Csak most kell megkérdeznünk, hogy a radikális politikai felvilágosodás konstruktív absztrakcióira és az idealizmus spekulatív elbizakodottságára való romantikus reakció ezen gyümölcse egy valódi újrakezdés volt-e, s nem egy következmény, amint minden történeti esemény újdonsága már mindig is hosszasan előkészített.

Igazából még egy további lépést kell visszafelé tennünk, mégpedig a 17. századig. A matematikán alapuló természettudományok faktuma volt a tudomány igazi forradalma - és végül az egyetlen, mely e nevet valóban megérdemli. Ami Galilei új mechanikájával és a tapasztalati tudományok matematikai alapjainak kiszélesítésével kibontakozott, az újkor tulajdonképpen kezdetét jelenti. Ez nem egy dátummal kezdődik - ezzel a történészek már elég sokat foglalkoztak -, hanem az új tudomány módszereszméjével. A 'philosophia' általános nevét viselő tradicionális ösztudomány egysége két világ áthidalhatatlan kettősségére oszlott, a tapasztalati tudományok kozmoszára és egy, többnyire a nyelvi hagyomány megalapozta világorientációra. Szétválásuk ismert filozófiai kifejezése Descartes res extensa és res cogitans közötti különbségtétele. A tradíció ösztudományába ezzel egy ék került, melynek a tudományban a természet- és szellemtudományok kettőssége lett a következménye.

Kezdetben ez még csak egy továbbfejlődés volt a hagyományos metafizika keretein belül. Az európai gondolkodás folyamatossága tekintetében jelentős, hogy a felvilágosodás és a modern tapasztalati tudományok keletkezésének korában is tartani tudta magát a metafizikai tradíció, hiszen a romantika korát is jelentősen befolyásolta. Ezzel együtt abban a vakmerő szintézisben is előlépett, melynek útjára a Kant utáni német idealizmus merészkedett.

Ernst Troeltschnek nyilván igaza lehet, amikor a metafizika e kései szülöttét csupán az újkori felvilágosodás-történet egy epizódjának tekinti. Tévedhet azonban abban, hogy a metafizikát a 19. századdal máris végérvényesen túlhaladottnak tartja. Az embereknek a metafizikához való természetes viszonya nem tűnik oly könnyen elfojthatónak - noha a metafizika 'első tudománykénti' alakja semmilyen tartós megújulásra már nem képes. Valójában éppen a szellemtudományok azok, melyek az utolsó dolgokra való emberi kérdés hatalmas örökségét többé vagy kevésbé tudatosan átvállalták, s a filozófiának is egy történeti orientációt kölcsönöztek.

Megfontolásainkból fakad, hogy Németországban a romantika szelleme határozta meg a szellemtudományos kutatás lépésszabályait, s ezért a tudományos kifejtésére elsősorban a 'historikus iskolában' kerülhetett sor. A történeti-kritikai kutatás tudományos feleszmélése minden bizonnyal az egész európai kultúrvilág felett, de eltérő fokkal sugárzódott ki. A szellemtudományok kifejlődése és kultúrfunkcióiknak a többi európai kultúrországban - akkoriban Oroszország is magától értetődően közéjük tartozott - való kibontakozása nem volt teljesen azonos a romantika szülőföldjén, Németországban kialakultakkal.

Németországban egy további óriási erő gyakorolt hatást: a protestáns tradíció merész, kritikai szembeszállása a keresztény ember szabadságával. A 19. század Németországában ez ösztönözte a szellemtudományok, különösen a történettudományok diadalmenctét. Más országokban, ahol ettől eltérő társadalmi feltételek uralkodtak és ahol a hitbéli hasadás sem hatott azonos módon, a dolog másként fest. Ez például Anglia korai demokratikus tradíciójában is tükröződik, mert abba a 'moral sciences' neve alatt valami a római köztársaság szelleméből, hatalmi akaratából és humanitás-eszméjéből is bekerült. Ez Franciaországban is látszik, ahol egy hatalmas morális és irodalmi tradíció uralta, s máig uralja a nyilvános életet, ennél fogva a 'lettres' gyűjtőfogalma mindazt felöleli, amit mi szellemtudományoknak nevezünk.

Nos, voltaképpen egy rendkívüli művészet színjátékát szemléljük akkor, ha a szellemtudományoknak Európa népei sajátos hagyományalapjaival vett összefüggéseit tanulmányozzuk. Ami a 'szellemtudományok' neveinek sokasága alatt kidomborodik, mélyebb összefüggésre utal, arra, amivel az új történeti tudat a modern területi és nemzetállamok történeti és társadalmi alakulataival összekapcsolja. Az újabb kori történelem új, szuverén államainak kialakulásakor ez különösen megfigyelhető. Kiváltképpen a történeti tudományok nyertek nagy fontosságot az új politikai egyégek számára, hisz múltjukból ezek segítségével próbálták saját identitásukat megalapozni. Herder népszellemtana így gyakorolt óriási hatást a szláv Keleten és hasonlóan kaptak a második világháború következményei, például Lengyelország újrafelállása, de Kelet-Németország újraalakulása is, a történetírástól és a történetkutatástól, azaz a szellemtudományoktól fontos társadalmi impulzusokat. Azonban ezek csak a számunkra legközelebbi európai példák. Igazából egy globális folyamatról van szó, amely a gyarmatosítás korszakának végével és a Brit Birodalom tagországainak emancipációjával indult meg. Mindenütt ugyanaz a feladat adódott, nevezetesen a nemzeti államállapothoz kötődő identitás és önállósult kibontakozás mélyebb megalapozása, ez pedig minden politikai és gazdasági aspektus mellett éppen azt a területet öleli fel, ahol a szellemtudományok jelentőséggel bírnak. Ennél fogva az Európában kifejlődött szellemtudományok nem vonhatják ki magukat azon feladatok alól, amelyeknek pusztá egzisztenciájuk révén már gondját viselték.

Ezzel eredendő témánkhoz, Európa jövőjéhez és a szellemtudományok jövőért játszott világi szerepéhez jutottunk. Ma azonban nem egyedül Európáról van szó, hanem a világgazdaságot és a világerintkezést felvezető új civilizációs egységről és az új civilizációs változatosságról, melyet bolygónkon az emberi kultúra kezd kibontakoztatni. Ez egy kérdésekkel teli történet. Nem az úgynevezett fejlesztési segélyezésről és annak szükségességéről van szó, nem csak arról, hogy az alulfejlett országokban a beruházási politika előrehaladásával együtt nem fejlődnek az ismert 'know how' mélyebb és fokozottabb előfeltételei. Sokkal mélyebb problematika ez. Az, hogy az időközben szerzett európai gondolati tapasztalatok planetáris mértékben is fontosakká válhatnak. Az ökonómiai-technikai haladás mértéke nyomán a fejlődés fogalma egy egyértelmű gazdasági és társadalmpolitikai jelentést vett fel. De, hogy

ez nem minden, a mai világ többnyire éppen a magasan fejlett országokban kezdi érzékeleni.

A modern gazdasági felvilágosodás következményei nem csak a magasan fejlett országok gazdasági fellendülésében, hanem a gazdasági és a társadalmi-emberi fejlődés közötti növekvő egyenlőtlenségekben is megmutatkoznak. A fejlődés fogalma és a céljára vonatkozó kérdés, amelyen a fejlődés megméretkezik, elvesztette egyértelműségét. A gazdasági jólét minden bizonnyal hordozni fog egy, magát állandóan igazolni képes immanens teleológiát. De már kezdünk rájönni az abban rejlő sajtószerű nehézségre, hogy a politikusok és a fejletlen országok technikai fejlesztésén munkálkodó intellektuelek helyett szólva fejlődésünk problematikájáról, egy magasan fejlett ország hozzátartozójaként egyáltalában mi módon maradhatunk szavahihetőek.

Számomra azonban úgy tűnik, a szellemtudományok belátásai ezzel voltaképpen új aktualitást nyernek. E föld sok országa keres egy civilizációs formát, amelyben a saját hagyományában és életformájában mélyen gyökeret vert értékei összegyezethetők volnának az európai módon irányított gazdasági fejlődéssel. Az emberiség nagyrésze szembesül ezzel a kérdéssel. De a kérdés nekünk is szegezett. Megfelelő-e oktatás- és nevelésformáink, ha azokat a harmadik világ országaiba exportáljuk? Nem erőltetettek-e ezek, és inkább csak az elitek elidegenedését váltják ki a gyökeret vert tradícióktól, semhogy az adott ország sajátos jövőjének váljanak javára? A 'fekete orfeusz' tragédiája ismert. Csodálattal állunk Afrika vagy Ázsia zenei adottsága előtt. Szobrászaink, festőink, zenészeink, költőink álmélkodnak és tanulnak. Vajon amit részünkről, mint számunkra rendelkezésre álló tudományos-technikai perfekciót felajánlunk, másoknak is mindig megfelel? Ebben csak akkor kételkedhetünk, ha gazdasági segélyünket a 'know how' szerinti exporttal egészítjük ki.

Előbb vagy utóbb az emberi gondolkodás európai lényege a harmadik világban is tudatosul, és ezért az általunk ma szorgalmazott összes új törekvés rafinált gyarmatosítási formaként igazolódhat, s zátonyra futhat. Mindez már ma is érezhető. Más országok távolralátó szellemeit olykor nem is az európai felvilágosodás és az abból keletkezett civilizációs forma átvétele foglalkoztatja, hanem a kérdés, hogy az ember és a társadalom mi módon képes tulajdon hagyományára alapozni egy igazi kibontakozásra. Eljön majd ezzel Herder újabb órája, ám nem csak a 'népek hangjai' értelmezőjeként, az egyoldalú felvilágosodás kritikusaként és a 'népszellemek' látnoki feltámasztójaként. Ekkor nyomban kifejezővé válik az, ami az összes szellemtudomány eltörölhetetlen alkotásának eredményességét adja, ami az ápolat természetnek, a 'kultúra' fogalmát leginkább reprezentáló hagyománynak és az elmúlt lét elemének megfelel.

Az újkori módszeresze hatására a szellemtudományok a szigorú diszciplína követelményét is felvállalták, és ennyiben a természettudományok tudományosmégét követik. Aki nem vak, még azt is elismeri, hogy korunk technikai progresszivitása a szellemtudományokra is egy új, felerősödött befolyást gyakorol. A szellemtudományok módszerei és beszédmódjai erről tanúbizonysággal is szolgálnak. Meg kell kérdeznünk, vajon nem keletkezett-e a szellemtudományokon belül századunk második felében egy olyan eltolódás, ami ennél esetleg sokkal tovább megy el, s egy napon már a 'szellemtudományok' nevet is teljesen hatályon

kívül helyezi. Arra a növekvő részvételre gondolok, amely a matematikai és statisztikai módszereknek jut és különösen a társadalomtudományoknak kezd új jelleget adni. Amikor mi a mai szellemtudományokat - például a tudományos akadémiaiak taglalásakor - több esetben történeti-filológiai tudományoknak nevezzük és ezzel a szellemtudományok egészét széleskörűen jellemezni tudjuk, az új tendenciák tekintetében egyre több nehézségbe ütközünk. Úgy látszik, mintha a modern tömegtársadalom és az általa felvetett társadalomtudományos, szervezési és gazdasági problémák egy oly tudományfelfogásnak nyitnának utat, amely metodikai tudatosságából ítélve a természettudományoktól csak kevéssé különbözik. Ezeknek a társadalomtudományoknak a természettudományos kutatás szigorú igényeiből kiindulva szemére vehetjük, hogy tapasztalati játékerük és tapasztalati bázisuk fundamentumként nem elégséges. De ez egy relatív kritika, amely, amint a hosszútávra szóló időjárás-előrejelzés is idővel egyre megbízhatatlanabbá válik, még módosulhat. A számítógépek színrelepett új korszaka megnyitja az információgyűjtés és információátvitel renki-vüli növekedését, úgyhogy meg kell kérdeznünk, a társadalom élete egy igazgatott világ szervezési mesterkedései folytán nem lesz-e egyre jobban kiszámítható, és ez nem a természetkutatás igényeit segíti-e majd elő. Nem lenne-e a akkor a társadalom a természettudományok tökéletes partnere, ha saját természetének kikutatását a természet uralásának céljai szerint lenne képes teljesíteni?

Az már más kérdés, hogy egy ilyen fejlődésnek vannak-e határai vagy, hogy egy ilyen fejlődés egyáltalában kívánatos-e. De ez azzal a kérdéssel is egybeeshet, hogy egyáltalán lehetséges-e ez. A jövő tömegemberét az alkalmazkodás és a szabályok egzaktságát követőjének igazi zsenijeként is bemutathatjuk. Mégis kérdéses marad, hogy az ilyen szociális dresszúra, az emberi szabadságerők ápolása és felrása nélkül rendelkezik-e valódi jövőbeli kilátásokkal. Ez esetben a szellemtudományok kulturális tartalma újra a jövőbeli élet egy nélkülözhetetlen tényezőjévé képezheti. Alkalmadtán rá is szoktuk kérdezni, hogy a klasszikus tudományokban, a történeti-filológiai szellemtudományokban az információ tárolásának módszerei milyen szélességben nyitnak a jövőben új lehetőségeket. Azokra a szétszóródó következményekre gondolok, melyek a reprodukálhatóság korában minden szemnek megmutatkoznak, s melyeket mindenki igénybe vesz. Ki utasítaná ezeket vissza? És mégis: csak semmitmondó nyereséggel járnának? A modern kutatók megjelenésmódját az új gépi feldolgozás majd minden formája eltávolította attól a képtől, amit valamikor a homo literatus, tintatartójával és tollával az üres papír előtt ülve, s az idős írott vagy nyomtatott íveket fáradságosan tanulmányozva nyújtott. Aki írógép nélkül írni, aki számológép hiányában számolni már nem tud, aki nem képes többé élni egy őt elárasztó információfolyam biztos menetrendje nélkül, annak identitása, amely egyúttal kifejezésének fellelése is, lényegesen távolabbi határokra tolódott ki. Hol van a maga írása vagy a szellemének lenyomata? A jövő adatbankja a határok elmozdításában egy új, hatalmas lépést fog megtenni. Az információk roppant tömegei lesznek könnyedén leihívhatóak. De vajon a kételyek és az információkban rejlő szempontok is leihívhatóak lesznek?

Levonhatjuk-e azt a konklúziót, hogy a szellemtudományoknak belátható időn belül befejeződik a különszerepe? Vagy mégis okunk van a technikai előrelépésnek, amelyet a szellemtudományok is igénybe fognak venni a jövőben, csak alárendelt, technikai jelentőséget tulajdonítani? Vagy az ilyen fejlődést csupán negatív értékeléssel kell szemlélnünk? E perspektíva egy általános következményét levonva kérdésünket a következőképp is megfogalmazhatjuk: vajon az ipari forradalom előrehaladása Európa kulturális artikulációjához és egy további kiegyenlítődéshez, egy standardizált világcivilizáció kifejléséhez vezet, amelyben égitestünk története majd egyfajta racionális világigazgatás ideális státuszán nyugszik - vagy ezzel ellentétben, amint ez már a bábeli torony építése óta lényegi ismertetőjegye, a történelem történelem marad minden katasztrófájával, törésével és differenciáltsága sokrétűségével együtt? Mégis, mielőtt e kérdésnek szentelnénk vizsgálódásunkat, a természettudományok és a szellemtudományok szembeállításának egész kérdését újból felül kell vizsgálnunk. Ma éppen a természettudományok részéről juttatták érvényre a két tudománycsoport régi dualizmusának idejétmúltságát. A problémát szívesen vezetjük vissza arra az egyoldalú képre, aminek a filozófia szemében a mai természettudománynak lennie kellene. Igaz, a 19. század ismeretelméleti problematikájának, és tudományelméleti konzekvenciájának a filozófia szemében a természet- és a szabadságfogalmak megkülönböztetésére kellett kifutnia. E mögött a jelenség és a Ding an sich fundamentális kanti megkülönböztetése - értelmünk kategóriái érvényességi igényének a jelenségek körére való korlátozása - áll. Az a faktum, amire a 19. század ismeretelmélete ezt a különbségtételt és korlátozást visszavezette, a matematikai természettudomány és annak tökéletesedése Newtonnak - az univerzum mechanikája és dinamikája felfedezőjének - fizikai rendszerében.

A másik oldalon a szabadságfogalmak állnak, amint Fichte óta tudományelméleti használatban a szabadság észfaktumának a jelenségek körétől való kanti függetlenítését nevezik. De Kant beszéde a természet és a szabadság kettős kauzalitásról annyiban félrevezető volt, amennyiben a világtörténet két meghatározó tényezőjének értelmi kooperációjaként volt felismerhető. Csakhogy ez bizonyosan nem Kant véleménye, hisz ezen csupán az ember intelligibilis meghatározottságának az empirikus megjelenésétől és empirikus jelenségeitől való szigorú elkülönítést értette. A determinizmus és az indeterminizmus ellentétpárja címén ez a kanti kiindulópont a 19. század egészében kísértett, sokféleképp tárgyalták és variálták. Ám, hogy az intelligibilis tényezők behatását az empirikus történésekre miként kell elgondolnunk, alapjában véve nyitott kérdés maradt. Mert a kanti magyarázat a gyakorlati ész primátusának és az ember szabadság általi meghatározottságának észposztulátumkénti felvételén, minden magyarázat kényszerétől való függetlenítésén alapszik.

Amikor századunk természettudományain belül az atomfizika mikrovilágában újra felmerült az indeterminizmus problémája, az értetlen teoretikusok azzal foglalkoztak, hogy megállapítsák a jelenségek és a szabadság világa közötti hiányzó láncszemet. Kísérletük, persze, nemsokára már rövidrezártak is bizonyult. Az emberi szabadságtudat tekintetében, ha a szabadságot az oksorozat magától való elkezdéseként definiálják, ez igen szokatlanul

hangzik, mert az erkölcsi ész autonómiájához, felelősségéhez és cselekvéseink beszámíthatóságához képest a szabadság kevésbé mutatkozik meg az önkény szabadságában. A szabadság nem csak a jelenségvilág kauzalitásaként gondolható el.

Nos, időközben a Kant által felvetett ismeretkritikai feladatra, azaz a kategóriák jelenségvilágra való érvényességének bizonyítására, és ezzel a filozófia ismert botrányának a világból való eltávolítására is panaszt emeltek, mert a külvilág realitása még mindig kérdésesnek, bizonyítatlan állításnak mutatkozott, hisz a kérdésfeltevés gyökerétől függött. Létezik egyáltalában olyan öntudat, amely megjelenítéseiben belül van, de megjelenítései realitásának érvényességében is bizonyos lehet? Az ember nem tartozik-e kezdettől fogva az univerzum nagy evolúciójához, s világban-való-léte, akár természettudományosan is tekintve, nem a valódi ősi adottságait szemlélteti? Mindez a következőképp argumentálható: a fogalmak rendszere, amelyeket mi tapasztalatunk gondolkodói érvényesítése során használunk, nem igényel semmilyen igazolást, mert maga is a természetes evolúció terméke, s környezethez való alkalmazkodásában életállapotunk már primáris egzisztenciafeltételként eleve igazolta. Szükség lenne a föld történetének, sőt a világegész történetének egy olyan mérték szerinti elgondolására, amely minden emberi képzelőerőt felülmúl, de kívánatos volna ezzel ellentétben az ember földi történelmének és az emberiség 'történelme felett' megőrződött történeti hagyományának egy, a pusztá kicsinységét felmutató mértékkel való megmérése is - metodikailag e perspektíván keresztül alakulna vissza a természet rendje egy folyamatos történéssé, egy történelemmé, melyben végül az emberi történelem is jól megmagyarázható helyet kapna. Ezzel a természet és a szabadság régi dualizmusa is elvben túlhaladott volna.

Másrészről ennek az argumentációnak felel meg az is, amit a szellemtudományok stílusbeli változásáról és a társadalomtudományok túlsúlyáról fentebb már megjegyeztünk. Más kultúrtudományokban is kialakult egy magyarázatmodell, például a strukturalizmus címszava alatt, amely oly hozzáférhetetlen területek feltárását ígerte mint a népek mítikus hagyományai, a nyelvszerkezetek titkai, vagy a tudattalan mechanizmusa. Vajon fogalmainkkal valóban a post-histoire egy korszakába léptünk, amelyekből, noha evolucionisztikus alapon, mára eltűntek az állandó struktúrák? Mindezt úgy is elgondolhatjuk, hogy e földön az életvitel óriási alkalmazkodási folyamata az emberiség összes kulturális teljesítményében úgyszólván beteljesedését éri el. Egy példán szemléltetve: a létező nyelvek sokféleségében Chomsky igazi, minden nyelv sajátos szerkezet-törvényének alapul szolgáló nyelvi univerzáliaiak felállítását kísérelte meg. Ma erre azzal az ellenvetéssel válaszolunk, hogy ő túlzottan a saját nyelvéből, az angolból indult ki. Eredményei ezért nem igényelhetnek univerzális érvényességet. Ennek okán továbbra is a nyelvek sokaságánál, ezek rokonságánál és a fajok teljes különbözőségénél kell megmaradnunk. Ezért már az indogermán mondatszerkezetek predikatív struktúrája is egy történeti sajátosságnak mutatkozik; a más fajta nyelvi világok pedig, amelyekben mi kísérletet teszünk a gondolkodásra, más fajta értesüléseket ígérnek. Nos, a nyelvet, amennyiben az összes lehetséges nyelv értelmében véve nem univerzális és egységes képzés-

principium, kései evolúciós fokozatunk minden embercsoportjának mégis egyik legfontosabb hozományaként kell számbavennünk. Egyáltalán nem magától értetődő, hogy azt, amit másutt, mint mindenütt jelenlevőt megtapasztalunk, mérési és objektivációs módszereivel a modern tudomány gondolkodása meg képes ragadni. Azoknak a kultúráknak, ahol az atmoszférikus vagy a hírek időilen jelene a tudat világosságában áll, nyelvileg bizonyosan másként kell artikulálódniuk.

Vagy vegyünk egy másik példát. Lassan elérnek a földtörténetről és a földfelszínen történekről szóló ismereteink azokhoz a korszakokhoz, ahol már sűrűbbek az emberiség nyomai, s az első történelmi összefüggések rekonstruálhatóknak tűnnek. Az emberi múltról alkotott kép egyre szorosabb összevonását és egyre nagyobb összesűrűsödését nem ésszerűtlen a jövő kutatásában megsejtenünk. Sok esetben már ma biztos tényként tárulnak fel az archaikus történelem és a történelmi hagyomány közötti összefüggések. Vajon ezek általánosságban tekintve azt jelentenék, hogy egy olyan korszaknak megyünk elébe, amelyben adott lesz egy igazi egységes tudomány? Az ilyen a tudománynak - noha felismerhetővé kell tennie a temérdek, mértékben különböző lelet közötti összefüggéseket - el kell kerülnie az úgynevezett fizikalizmust, egyúttal pedig az univerzum evolúciójával és az emberiség történelmének történetien feltárt rövid idejével is kapcsolatba kell ezeket hoznia.

Ámde, kérdelem én, egy metodikailag egységes szerkezetben el fognak-e tűnni a szellemtudományok számunkra ismeretes jellegzetességei? Meríthetünk valamit századunk tapasztalataiból a jövőnköt érintő kérdés számára? Úgy gondolom, igen. Világképünk és a világhoz való viszonyulásunk egységesülő tendenciájával, mely a kiegyenlítődési folyamattal és a növekvő mobilitással köthető össze, a differenciáció és a korábban rejtett különbségek új artikulációjának tendenciája áll szemben. Amint a romantika életre keltette a népszellemeket és ezzel a racionalizmus konstruktív ideáljának ellencsapását adta, a mai politikai életben is megjennenek a növekvő központosítást és a kiterjedt hatalmi klikkek kialakulását korlátozó ellenmozgások. A nagyhatalmak nyomása alatt egyre inkább eltűnnek a múlt szuverén, tényleges hatalmon és önvédelmi szuverenitáson alapuló nemzetállamai. De egyidejűleg a hatalmi viszonyok világágának jellegzetesen ellentmondó, kulturális autonómiát követelő általános törekvést is feljövőben látunk. Ebből már Európában is megfigyelhetünk valamit, például Írország leválásában a brit államalakulatról vagy a flamandok és a vallonok nyelvi küzdelmeiben, azokban a szecessziós törekvésekben, melyek Katalónia és Kasztília között feszültségeket teremtenek és gyaníthatólag mindenütt a regionális kultúraautonómiát segítik elő. A Szovjetunióban ez a törekvés már régóta ügyesen ápolat valóság, amelynek az orosz tervgazdaság és az egypártrendszer központosított nyomása is megnyitja szelepeit.

Ezek a jövőért jelentkező tendenciák, amelyek jelleget adnak a gyarmatosítási korszak végének és zűrzavarának, igen elterjedtek. Temérdek idős ország kezd új utakon járni, s az új országok is régi utak után kutatnak. Európa újból aktuálisává válik. A leggazdagabb történelmi tapasztalatot öleli fel, hisz kis helyen a legnagyobb alakzati sokféleséggel és sok évszázada uralt nyelvi, politikai, vallási és etnikai

pluralizmussal rendelkezik. Az egységesülés és a különbségek legtöbb kiegyenlítődési tendenciájának nem kell ahhoz a téves belátáshoz vezetnie, hogy a kultúrák, a nyelvek, a történelmi sorsok meggyökeresedett pluralizmusának valódi elnyomására képes, illetve, hogy azt el kellene nyomnia. A feladat a fordítottjában is állhat, mégpedig az egyre jobban nivellálódó civilizáció régióinak, embercsoportjainak, az életstílusok sajátos életének kibontakoztatásában. A modern iparvilág embereit fenyegető otthontalanság otthonosságot kíván. Mi következik ebből?

A különbözőségek ilyen koegzisztenciájában óvakodnunk kell a tolerancia egy téves igényének, vagy inkább egy hibás fogalmának a bevezetésétől. Olyan tolerancia érénynek tartása, amely a Másik egyenlő érényét képviselve lemond saját létezéséről, igen elterjedt tévedés. Mi most a magunk európai történelmére kérdezzünk. Látjuk azokat a véres és romboló vallásháborúkat, amelyek az újkor kezdetén a reformáció egy következményeként feldúlták Európa keleti felét, vagy látjuk, amint a 17. században Bécs falai előtt az iszlám elnyomás végérvényesen legyőzhetetlen ellenállásba ütközött. Máig látjuk, hogy az intolerancia és mások erőszakos eltűrése a világalom harcában mennyire meghatározó. Kérdés, hogy itt hol érvényesülhet a felvilágosult humanizmus ideálja és toleranciája. Egy valamit azonban ki kell mondanunk: csupán ott lehet szó toleranciáról, ahol erő is van. Mások megtűrése sem jelenti azt, hogy ne volnánk a saját feladhatatlan létünknek teljes tudatában. Sokkal inkább a magunk erős oldala, mindenekelőtt saját egzisztenciánk bizonyossága tesz toleranciára képessé. A toleranciában való ilyen gyakorlat, amint ez töredelmes módon a keresztény Európában kialakult, nekem úgy tűnik, a világra váró legnagyobb feladatok egy kiváló előkészülete.

Amint a toleranciának is egy belső erősségen kell alapulnia, a szellemtudományokban előfeltételezett tudományos objektivitással is hasonló a helyzet. Itt sem a magunk feladatáról, különösségünk egy általános érényesség javáért való kioltásáról van szó, hanem a sajátunk mások megismeréséért és elismeréséért való kockáztatásáról. Az ember földi koegzisztenciájának valóban globálisá lett feladatmezeje az emberi jövő igazi kihívása. Nem merném azt mondani, hogy a szellemtudományoknak is ebben volna a feladata. Szívesebben mondanám a megfordítottját, azt, hogy azok feladatok, amelyek a jövőben az emberiség ilyen plurálisan összefonódott létevel növekvő mértékben fognak kialakulni, s azok a történetkutatási, nyelvtörténelmi, jog-, vallás- és gazdaságtörténelmi kutatásfeladatok, amelyek a valóságvonatkozásokat közvetlenül befolyásolják, a szellemtudományokat mindig újabb kihívások elé fogják állítani.

Amint általános következményként kell levonnom, egy mellékproblémán szeretném illusztrálni. Azon a szerepen, amit a vallástörténet az ateizmus korában játszhat, és szükségszerűen játszani is fog. A legősibb, számunkra ismert vallási fenomének nyomai még mélyen a sírkultuszban gyökereznek. Az emberiség pecsétjét itt lehet elsőként felismerni. Számomra az a figyelemreméltó, hogy ez még a jelen ateista társadalmi rendszereiben, sőt, bizonyonnyal a közeljövőben is meghatározó erővel bír. A síremlékek, a temetők, a temetkezési és gyászritusok, a megsiratás formái - az emberiségben ezek mind különböző módon tagolódnak és messze túlmutatnak a templomok befolyásolta vallásos erkölcsök határain. A vallások mindegyikének

azonban lényegileg ragaszkodnia kell ahhoz is, hogy az üdvözülés valódi útját tanítja. Nyilván ez semmit sem változtat univerzalitásán, az emberiség vallásos vagy profáná lett élet- és halálformáinak nem képes egyetemes támaszt adni. Az emberi ittlét tapasztalatának megrendíthetetlen valóságát a világ semmilyen hatalma nem képes elfojtani. Nos, kérдем én, a kiegyenlítődés és a feljövő világcivilizáció korszakában a megélt erkölcsök megtartóereje, a hitvallások, és értékformák továbbra már nem maradnak fenn? Nekem úgy tűnik, hogy éppen az emberiség kultúréletére való pillantás megtartóereje az, amiben mátol fogva a mai világcivilizációs terjeszkedés korlátait lelheti, s hangsúlyozom, hogy az úgynevezett szellemtudományok tevékenységének épp az az egyik eleme, hogy ezek a megélt élet megtartóerejének a tekintetét élesítik, s ezzel a valóság-tapasztalatot is előkészítik a jövő feladatai számára. Bizonyos, hogy nem csupán különbségek bontakoznak majd ki, hanem újabb széleskörű alakzatok is, amelyek az új szolidaritásnak és a megváltozott életérzésnek is helyet adnak. Ez az a feladat, amely saját jövője érdekében

Európának feladatott. A jelenlegi megfontolás, melyre mi itt közösen kísérletet teszünk, maga is csupán a kérdés egy illusztrációja. Mi lehet vajon Európa szerepe egy megváltozott világban, ott, ahol nemcsak hatalompolitikailag, hanem talán a világrend sok más vonatkozásában is, már csak igen szerény osztályrészt vállalhat? Minden lehető politikai berendezkedéstől függetlenül Európa szellemi egysége mégis valóságnak tűnik számomra - egy feladatnak egyben, mely az európai sokrétűség tudatának legmélyebb alapjában rejlik. Úgy tűnik, hogy Európa legszembetűnőbb életjeleiben és mély szellemi lélegzetvételeiben ismer magára, nevezetesen arra, hogy öntudatában a kultúrák versengése és feljövetele során a megélt tradíciók lényegi sajátosságait fogja össze. Ezeknek kibontakoztatásához pedig a szellemtudományok, nemcsak Európát, hanem az emberiség jövőjét szem előtt tartva, úgy vélem, maradandóan hozzájárultak.

Fordította : Nagy Attila

A. van. Dyck: Lucas Vorstermann grafikus arcképe

Ivan Čolović

A gyűlölet tőkéje

A háború, a tudatalatti és a mítosz

Mi az oka, hogy háború esetén a különben békés és veszélytelen emberek is engednek a gyűlölet hatalmának, s félelmetes könnyedséggel válnak fosztogatókká, gyilkosokká vagy akár hőhérokká? A freudi pszichoanalízis az agresszivitás ezen formáját, amely a háborús időkben kerül előtérbe és terjed a legkifejezettebben, az egyes ember tudatalattijából eredezteti. A tudatalattit Pandora szelen-céjének egy válfajaként kell itt elképzelnünk, amiben az agresszivitásnak már az egyénnek az első emberekkel való találkozásakor kialakult magvai vannak elzárva. Freud a tudatalattit olyan helyként írja le "ahol az emberi lélek minden mocskának csírái raktározódnak" (Freud, 1972, 89).

Az egyénnek a "barbárság" szintjére való vissza-süllyedését a tudatalattinkban latensen jelenlévő barbárság teszi lehetővé. Freud elképzelése itt a keresztény démonológiához áll közel, amit Denis de Rougemont a következő mondatban foglalt össze: "Az ellenség bennünk van." (Rougemont, 88.)

Az ember rombolási hajlamának eredetét illető fenti meghatározásokból két alapvető következtetés vonható le. Az első arra mutat rá, hogy háborúban az ember nem adja fel egyéniségét (nem szűnik meg "énné lenni"), csak azért, hogy csatlakozhasson egy bizonyos kollektív agresszivitáshoz, melynek pszichikai értéke különbözik saját individuumának lelki beállítódottságától. Igaz azonban, hogy egy normális ember háborús gaztetteket csak akkor képes elkövetni, ha erre a közösség más tagjai is - egymást bátorítva - elszánják magukat. De ekkor is csak mint egyén vesz részt abban. Mindenki tudatalattijában van elegendő egyéni motiváció egy ilyen döntés meghozatalához.

Másrészt viszont, ha az agresszivitás forrása mindenki tudatalattijában fellelhető, akkor a háborús részvételre való ráhangolhatóság is általános. Nem csak bizonyos etnikai csoportok vagy nációk meghatározó tulajdonsága, és így "minden nemzet - írja Marie Bonaparte -, még az is, amely a felhőtlen biztonság idején a leghumánusabb hagyományokat gyakorolja, könnyen visszazuhanhat az ősközösségi barbárság szintjére". (Bonaparte, 174.)

Az ember öntudatlan agresszivitása, ami - hogy elkerülje az önpusztító energiává való transzformálódást - a külvilágra igyekszik kivetülni, már önmagában is elég motiváció a háborúhoz. Ez az agresszivitás azonban korántsem fő oka a háborúknak. Inkább valami fegyver-félének lehetne tekinteni, vagy talán egy olyan természeti összetevőnek, ami nélkül a háború gazdasága nem képes funkcionálni.

Tekintetbe véve, hogy az agresszivitás "stratégiai tényező", az államnak mindenképpen ellenőrzés alá kell vonnia azt, mintegy monopóliumot kell gyakorolnia fölötté. "Minden polgár számára - írja Freud a Gondolatok a háborúról és a halálról c. munkájában - a háború világossá teszi azt a döbbenetes tényt, hogy igaz, amit már a béke idején is feltételezhetett, azaz az állam nem azért tiltja a gonosz cselekedeteket, hogy azokat lehetetlenné tegye, hanem azért, hogy monopóliumot nyerjen fölöttük, akár a só vagy a dohány forgalmazása fölött..." (Freud, 1953, 285).

Hasonló következtetésre jutott Marie Bonaparte is, aki az emberi gyűlöletet tőkeként definiálta: "Az emberek szívében felgyülemlt gyűlölet tőke, amit be kell fektetni" (Bonaparte, 166).

Mit kell tennie háború esetén az államnak ahhoz, hogy a polgárai agresszivitása fölött gyakorolt monopóliumot, a gyűlölet tőkéjének megsokszorozása céljából, minél hatékonyabban aknázhassa ki? Előre kell bocsátanunk, hogy a rendelkezésére álló eljárások többértelműek és ellentmondásosak. Szó sincs a rablás, a kínzás és a gyilkolás tilalmának egyszerű eltörléséről. Az ember valószínűleg mindig is meg szeretett volna szabadulni ezen tilalmaktól. Freud szerint amúgy is "szükségét érzi annak, hogy agresszivitását felebarátai számlájára elégítse ki... hogy kínozhasson, és gyilkolhasson" (Freud 1956, 72). Azonban agresszív ösztönével a felettes én - Freud hármasszemélyiség-típológiájának egyik eleme - helyezkedik szembe, a lélek azon része, ahol a viselkedés normái, a tilalmak és a morális ítéletek helyezkednek el.

Ahhoz, hogy a normális ember engedjen a háború öldöklő agresszivitásának, hogy saját elnyomott agresszivitása minden köteléket lerázva törhessen felszínre, be kell csapnia felettes énjét. Azonban itt mégsem a morális cenzúra nyomásának semlegesítéséről vagy eltüntetéséről van szó. Ellenkezőleg, ezt a nyomást kell felerősíteni, a felettes énnel sérthetetlen és megkérdőjelezhetetlen autoritássá kell válnia. A katona általában a gyilkolást nem mint a régtől óhajtott szabadság eljövételét éli meg. Számára nem titkos vágyainak beteljesülése, hanem feladat, áldozatvállalás, hősi tett. Ebből kifolyólag a háborút ellenzó magatartás a pusztán öns érdeküket, az egyéni vágyak kielégülését szem előtt tartó, felelőtlen emberek szégyenteljes szereplései közé sorolhatók.

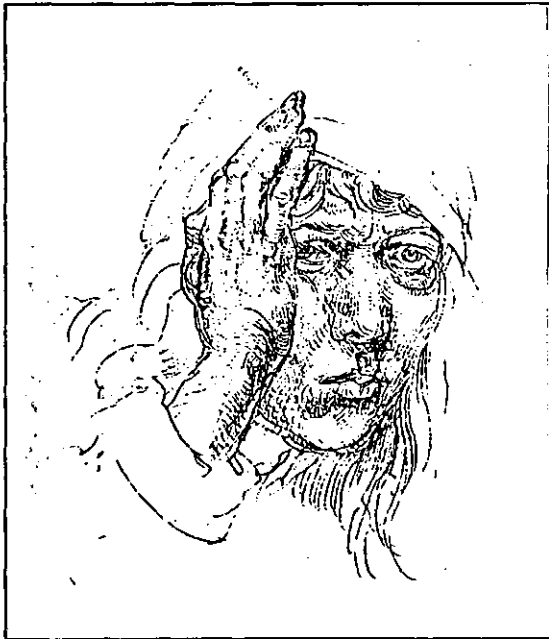
Ez a látszólagos paradoxon érthetőbbé válik, ha a freudi azonosulás-felfogással hozzuk összefüggésbe, ami nem más mint "az én egy másik énnel való összeolvadása, minek folytán az első én úgy viselkedik mint a második, bizonyos értelemben magába fogadja azt" (Freud, 1954, 63). Az egyénnek ez a képessége, hogy "magába tud fogadni" valaki mást, először az apa modelljének interiorizációjával jelentkezik, azaz egy olyan képi ideál megalkotásával, amivel az egyén azonosulni szeretne.

Az azonosulás megengedi az én és a más közötti távolság határainak kiszélesítését, az én ugyanis a *mi*-vel azonosul, ugyanakkor elidegenedik, megszűnik hozzánk közelinek lenni. Az azonosulás teszi lehetővé a közösség egyes tagjai közötti kapcsolat erősödését is. A közösségen kívüli dolgokra irányított agresszivitás immár nem aszociális többé. A mieink iránt érzett szeretet elválaszthatatlan a mások iránt táplált gyűlölettel. Erről Freud, melankolikusan, a következőt jegyzi meg: "A tömeget csak abban az esetben lehet az egymás iránt táplált szeretet nevében egyesíteni, ha még maradnak rajta kívül alkalmas egyedek az agresszivitás kivetítésére..." (Freud, 1956, 50).

Az azonosulás lényegében az apa személyének megkettőzése: egyrészt kirajzolódik a tiszteletet és szeretetet érdemlő szülő arcéle, másrészt az utált személy árnyképe is

megmutatkozik. Az apa-fiú viszony e kétarcúsága a társadalmi és a politikai síkok vetületében ismét jelentkezik. "Mikor a gyermek érett személyiséggé formálódik - írja Franco Fronari - a vezére, illetve az egyénített ideálokra bontott közössége iránti lojalitása egy másik vezér, illetve közösség iránti gyűlöletben talál ellenpólusra. A háborús részvételre való hajlam is ezen alapul... Az apa alakjának megkettőzése vezet továbbá ahhoz, hogy az egyik nép istenei a másik nép számára ördögök" (Fornari, 99).

Az egyént lelki strukturalizáltsága és a társadalom többi tagjához való viszonyulásának természete teszi alkalmassá arra, hogy áthágassa az ölés tilalmának törvényét. Hogy ez a tilalom ténylegesen is áthágható legyen - amit a háború megkövetel -, és eközben mégse kelljen megbolondulnia, vagy átváltoznia közönséges bűnözővé, ahhoz az szükséges, hogy a végső erőszakhoz való folyamodás elfogadható alakban kínáltassék fel a számára.

Albrecht Dürer : Erlangeni önarckép

Ez két alapvető módon érhető el. Az egyik esetben a háborús cselekedet, s ezen főként az ellenség megsemmisítése értendő, különleges - szent - értéktöbblettel ruházódik fel. A katonai győzelem nemcsak hogy fontos, de a legfontosabb érték: a nemzet fennmaradásának feltétele, a nép létét fenyegető kihívásra adott válasz. A fennálló veszély megszüntetésére minden eszköz felhasználható. A hős katonák szent küldetése, hogy minden veszélyforrást semlegesítsenek és megsemmisítsenek.

A háború így mindig kikényszerített, azaz jogos védelmi harc. Adott történelmi szituációban konkrét ellenséggel vívatik. Ugyanakkor a múlt háborúi élednek benne újjá, amiket az ősök viseltek akkori ellenségeikkel. Ez pedig mitikus dimenziót kölcsönöz a harcnak. Az én így nem csupán a történelem színpadán éppen jelenlévő mi része, hanem *in illo tempore*, egy kollektív entitásba is belesimul. A háború teszi számára lehetővé az ősökkel való azonosulást, a mitikus hősök szent keresztjének felvállalását.

A vezér (a nemzet, a hadsereg stb.) alakja, ebből a mitológiai perspektívából szemlélve - ami pszichológiailag az apa iránti szeretetnek a vezérre való átruházásán alapul -, új elemmel bővül, hisz az mint egy közösségteremtő, mitikus hős ölt testet. "Arcéle - emlékezet bennünket Serge Moscovici - múltidéző tulajdonságokat reprezentál" (Moscovici, 389).

Háborús vállalkozásaink mitikus átértékelése és a vezér istenítése egyben az ellenség satanizálását is jelenti, ami az ölés tilalmának áthágásához vezető utat meghatározott módon teszi szabaddá. Az ellenség satanizálása lényegében annak a civilizációból való kizárását jelenti, rá immár nem vonatkoznak az emberi kapcsolatokat szabályozó törvények. Megsemmisítése így a bátorság egyik legtöbbször tartott megnyilvánulása. Az ellenség dehumanizálásának köszönhetően, az ellene viselt háború már több mint hazafias kötelesség, hisz abban az emberi nem eltörlésére irányuló erő öltött testet, így a vele való harc a humanista értékek védelmévé nemesül.

A fentiek tudatában immár magától értetődő a mitologizálásnak a háborús propagandában betöltött szerepe. A Jugoszlávia területén a tényleges harci tevékenységeket időben megelőző "médiaháború" is erről tanúskodik. Az a törekvés, ami az ellenséget "kegyetlen vadállattá", "barbár szörnyszülőtté" igyekszik degradálni, nem csupán annak megalázására szolgál. Egy humán attribútumokkal nem rendelkező ellenfél üldözése és megsemmisítése hősmítoszi fegyvertény, az emberiséget megváltó tett, mely a legmagasabb morális szférákból nyeri legitimitációját, azaz a felettes én által jóváhagyott feladat.

Azonban ez a jóváhagyás más úton is kivívható. A dramatizálás helyét a banalizálás is elfoglalhatja. Ez esetben a háborús propaganda a rémtetteket igyekszik kellemes, szórakoztató, de legalábbis mindennapi cselekedetként bemutatni. Az ember így - abban a tudatban, hogy tevékenysége semmilyen tekintetben sem kérdőjelezheti meg emberi hivatását - teljes lelki nyugalommal vonulhat ki a harcmezőre.

Az ördög pedig ebben kedvét leli.

Papp p Tibor fordítása

A tanulmányban felhasznált idézetek lelőhelyei:

- Marie Bonaparte, 1950. *Mythes de guerre*, PUF, Paris.
 Franco Fronari, 1974. *Psychoanalysis of War*, Ancor Press, Garden City.
 Sigmund Freud, 1953. *Thoughts for the Times on War and Death*, Standard Edition, Vol. XXII.
 Sigmund Freud, 1954. *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*, Standard Edition, Vol. XXII.
 Sigmund Freud, 1972. *Essais de psychoanalyse*, Payot, Paris.
 Sigmund Freud, 1956. *Malaise dans la civilisation*, Gallimard, Paris.
 Serge Moscovici, 1985. *L'Age des foules*, Ed. Complexe, Bruxelles.
 Denis de Rougemont, 1982. *La Part du Diable*, Gallimard, Paris.

Pavlovits Tamás :

TANÚSÁGTÉTEL

(Szeljegyzet Jacques Derrida párizsi előadásaihoz)

Tanúságtétel. Jacques Derrida e címmel hirdette meg az Ecole des Hautes Etudes de Science Sociale-on múlt félévben előadásait, amelyekre mindig jelentős számú hallgatóság gyűlt össze szerda esténként a nagyelőadóban. Akinek jutott hely a többszáz férőhelyes teremben, annak különleges élményben volt része, hiszen az előadó is jobb szerette e szeánszokat tanúskodásoknak mintsem előadásoknak nevezni. Ez persze újra csak megelőlegezi azt a Derrida kapcsán örökösen felmerülő problémát, mely mindig arra kényszerít bennünket, hogy a legegyszerűbb kérdést tegyük fel művei olvasásakor: tulajdonképpen miről is van szó? Ez a kérdés merül fel bennünk, hiszen művei olvasásának befejezése után sem tudunk egyértelműen számot adni arról, hogy miről is szólt a szöveg, hogy mit takarnak tulajdonképpen azok a terminusok, amelyekről oldalakat olvastunk, például a dekonstrukció vagy a différence (elkülönböződés). Sokan támadják is ezért Derridát mondván, hogy amit csinál, az inkább szélhámoság mint filozófia, hiszen az őt kérdező japán barátunk ő maga sem tud egyértelmű választ adni a dekonstrukció jelentését illetően. Derrida homályosít, ködösít.

A zsúfolásig megtelt előadóteremben ülve az ember nem kerülheti el, hogy a fenti kérdésekkel szembesüljön. Mennyiben filozófia az, ami itt folyik, és egyáltalán: miről is van szó? S mégis, talán ezen előadások (tanúskodások) valamiféle választ adhatnak ezekre e kérdésekre. Vagy talán mégsem.

Ezen ez előadássorozaton, a múlt félévi, halál-fogalmat körüljáró szemesztert követően a tanúságtétel került szóba. A tanúságtétel jelen felvetése, s ezáltal természetesen az előadás is, Martin Heidegger Sein und Zeit című művéhez kapcsolódik, tulajdonképpen felfogható annak bizonyos szempontból történő értelmezéseként is: a tanúságtétel mindig a Da-Sein-hoz kötődik, a gondolatok valójában az itt és most; a Sein-ről a saját léte révén tanúságot tevő ember körül forognak.

Azonban szó sincs arról, hogy erről van vagy erről lenne szó. Martin Heidegger ugyanis csak ritkán kerül szóba, sokkal inkább kísértetekkel, szellemekkel, visszajáró lelkekkel telik meg a terem. Többnyire - állandóan elejtve, majd újra felvéve a szálát - Shakespeare Hamletjének elemzése folyik. Egyszer Hamlet apjának, a hajdani királynak szelleme tölti be az előadót: az au-delà, a túlnani képviselőjeként, ottlétében tanúskodva, máskor kilép valaki, mondjuk egy alak Victor Hugo Nevető ember című művéből, pontosan azonban senki sem tudja kicsoda, hiszen mint a regényben, mostani megidézésekor is homályba burkolózik. Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy az előadásban kizárólag szellemidézés folyik, hiszen gyakran szóba kerül Antonioni Nagytítás című filmje is, melyben pedig köztudottan nincsenek szellemek. Hogy miről is szól azonban ez a film, azt senki sem tudja pontosan; a főhőshöz hasonlóan mi sem tudjuk, hogy történt-e gyilkosság egyáltalán, vagy sem. A zűrzavar teljes.

De talán nem is annyira. A képbe mindenhol valami homályos, valami tisztán nem látható lép be. Valami

kérdéssé válik, valami régtől fogva megszokott bizonytalanná lesz. Így az előadások végig e körül a homályos, ki nem mondott, ki nem mondható valami körül folynak. Ezt a bizonytalanságot, 'lebegést' és folyamatszerűséget az azonos intervallumban, állandóan újra és újra feltett kérdések és az alapproblémához történő állandó visszakozás csak erősíti:

„De újra fel kell tennem a kérdést - hangzik el újra és újra: Mit teszünk mi itt? Itt, ebben a teremben? Miről van szó? Miről beszélünk? És mióta és meddig?

Újra csak azt mondhatom, hogy mi itt és most a tanúságtételről teszünk tanúságot.”

Mintha szó sem volna arról, hogy szó van valamiről. Az előadáson - amint azt Derrida állandóan tudatosítja a hallgatósággal - tanúságtétel történik; tanúságtétel folyik a tanúságtételről. Mintha az előadó nem valamiről beszélne: mintha célja nem valaminek az állítása lenne, hanem inkább az, hogy a beszéd által tanúságot tegyen. Tanúságot a tanúságtételről. Mintha az előadás lényege nem a közlésben, hanem ez előadás pusztá megtörténtében rejlene, s így az nem a közlés állapotszerű tartalmában, hanem azon túl, a közlés folyamatában található. (A közlés kettős hajlama mutatkozik itt meg: állapot- és történésjellege.) Így tehát arra a kérdésre, hogy miről is van szó, hogy az előadás miről is szól, legfeljebb csak annyit válaszolhatunk, hogy az előadás az előadásról szól, vagy még annyit sem, pusztán csak azt mondhatjuk, hogy az előadás szól. Arra kell rájöttünk, hogy a kérdés tulajdonképpen rosszul van feltéve. Ugyanis ahelyett, hogy miről van szó, azt kellene kérdezzük: mi történt és mi történik. Mi folyik itt? De ennek ellenére és ennek tudatában - az előadóval együtt - újra és újra fel kell tegyük ezt, hiszen éppen a 'miről is van szó?' kérdés állandó szóba hozatala és megválaszolhatatlansága fordítja figyelmünket - talán - a folyamatszerűség, a történés felé. A hangsúly tehát nem azon van, amiről szó esik, hanem azon, ami ezáltal történik. Valami másról van szó, mint amiről szó van.

□

Első látásra nem értjük, hogy mi köze mindennek a filozófiához. Bármely oldalról közelítsünk is Derrida műveihez, bárhonnan próbáljuk is megfogni, kicsúszik kezünk közül az egész, mint zuhanyzaskor a szappan, és ellebeg valamiféle rögzítetlen térbe, mint a buborék. A derridai 'terminusok' megingathatatlanok és kikezdehetetlenek. Éppen azért, mert nem bírnak biztos alappal. Ha megingatni vagy aláásni próbálnánk őket, azzal éppen lényegükhöz - áttetszőségükhöz, rögzítetlenségükhöz adnánk hozzá valamit, s így nem gyöngítenénk, hanem épp ellenkezőleg: erősítenénk őket. Kérdeznünk sem nagyon tudunk rájuk, mert maguk sem mások, mint önmagukra feltett kérdések, s ezáltal olyan 'mozgatórugók' is egyben, amelyek a folyamatszerűséget hivatottak fenntartani. A filozófia - tehát a gondolkodás és manifesztálódása a nyelvi közlés - természetéből fakadóan egyszerre hordozza magában az állapot- és történésjellegét. Ami Derridánál a filozófiából 'megmarad', az a katapultálódó terminusok helyén létrejövő, és az állandó

katapultáció révén mozgásban tartott folyamat. Az állapotszerűség eltűnik a folyamatban, s a folyamatszerűség, mint a változás állandósága, a történés felé mutat. Derrida a folyamatra teszi a hangsúlyt, hogy ezáltal váljon a történés megtörtétté. Mindebben az európai metafizikai hagyomány dekonstruálási szándéka húzódik meg. A folyamat viszont tárgyként elgondolhatatlan és leírhatatlan, viszont gondolatba és szóba hozható.

Albrecht Dürer: Az én Ágnesem

Míndez - természetesen a heideggeri gondolkodás mellett - a platóni dialógusokat és az athéni Akadémián folyó vitákat juttatja eszünkbe. A vita során a vitázó felek többször megcserélték ellentétes álláspontjaikat, hiszen céljuk semmiképpen sem egy végkövetkeztetés elérése volt, hanem a gondolkodás folyamatban tartása, s így a történésből való részesezés. Hasonlóképpen e dialógusok sem oldják fel a bennük feszülő ellentéteket, hiszen az a folyamatból való kilépést és annak megállítást jelentené. A vitában a közlés nem tartalmával tanúsított valamit, hanem folyamatszerűségével, történésbeliségével. Míndez éppen az ellentétek egymásnak feszülésében történt meg, nem pedig azok feloldódásában, vagy egy konklúzióban való kibékülésükben.

Az európai filozófia lényegét alkotja a történésjelleg, de ez állandóan a statikussággal, az állapotszerűséggel kapcsolódik össze. A gondolkodás megtörténik. Ily módon: folyamat. Viszont valami felé tartásában mindig új és új mérföldköveket kell lehelyeznie, amelyektől azután úra továbbindulhat. Ezek a mérföldkövek - a közlések, az állítások, a művek - a gondolkodás folyamatszerűségéből születnek. Gondoljunk akár Jaspers híres mondatára, mely szerint a filozófia állandó úton-levés és soha-meg-nem-érkezés, vagy akár a Sein und Zeitra, amely tulajdonképpen a létre irányuló kérdés kidolgozására tett kísérlet, s mint ilyen: folyamat. Derridánál viszont eltűnni látszik a gondolkodás statikus, állapotszerű tényezője, gondosan kerül minden olyan határozott állítást, definíciót, amely esetleg 'lassítaná' a szakadatlan folytonosságot. Ezért érezzük, hogy művei súlytalanok - bár korántsem könnyűek -: nincs ami rögzítse, megfoghatóvá tegye azokat.

Ismerjük a híres mondatát, amely szerint az európai filozófia nem más, mint lábjegyzetgyűjtemény a platóni életműhöz. Jacques Derrida tanúságtételét bizonyos

értelemben tekinthetjük egy újabb lábjegyzetnek is (lábjegyzeteket írni, kommentálni pedig érdemes, hiszen a középkori kommentáriumok szellemét követve az nem eltávolít, hanem közelebb visz az eredeti szöveg rejtett értelméhez.) Martin Heidegger főművének alapproblémája, a létre irányuló kérdés kidolgozása a görögöktől ered, s így lesz lábjegyzetté. Jacques Derridának a Sein und Zeit körül folyó előadásait felfoghatjuk a probléma újabb és újabb felvetéseként is. Lehet-e arról beszélni, amiről hallgatni kell? S ha lehet, akkor miként lehet? Ha Platón agrapha dogmatájára gondolunk, akkor ezt a kérdést tekinthetjük a filozófia örök kérdésének is. Derrida nem válaszol ezekre a kérdésekre. Más utat jár: fel sem teszi őket. Előadásai folyamatszerűségükben és tanúságtételükben megtörtétté tesznek valamit, ami valóban lényeges, Így az előadás nem szól ezekről a kérdésekről, de tanúskodik róluk.

□

A derridai szeánszokat jellemző folyamatbeliség és tanúságtétel szoros kapcsolatot tartanak egymással. A folyamatjelleg, mely a történésre nyit kaput, semmiképpen sem összekeverendő a pusztá időbeliséggel. Hiszen Arisztotelész mozgatatlan mozgatója is egy állandó folyamatként jelenik meg, miközben 'maga magát gondolja', mégis maga az au-delà, a túlnani, tehát az időn túli, a történés maga. S ez a túlnani folyamatként jelenik meg a Da-Sein háttérében, hiszen az ember mindig itt és most tanúskodik, és mindig arról, aki sohasem ragadható meg mint itteni és mostani. Tanúságtételünk folyamatos. A pillanat folyamatában zajlik. A tanúságtétel kimutat téből és időből (dekonstruálja azt). A tanúságtétel az örökre, mint történésre fordítja tekintetünket.

„De újra fel kell tennem a kérdést: Mit teszünk mi itt? Itt, ebben a teremben? Miről van szó? Miről beszélünk? És mióta, és meddig?”

„Újra csak azt mondhatom hogy mi itt és most a tanúságtételről teszünk tanúságot.”

„A tanúságtétező mindig az au-delà-ról, a túlnaniról tesz tanúságot.”

„Csak arról lehet tanúságot tenni. Csak az tanúságtétel.”

„A tanúságtétező mindig magányosan tanúskodik.”

„A tanúságtétező soha semmilyen erőt nem alkalmaz, tanúságtételében mindig teljesen fegyvertelen.”

„A tanúságtétel mindig többet ér, mint a tanúságtétező élete.”

„Senki sem tehet tanúságot élete kockáztatása nélkül.”

„A tanúságtétező mindig a lehetetlenről tanúskodik.”

„Csak a lehetetlenről, a képtelenről, a beláthatatlanról szólhat tanúságtétel. Ezért a tanúságtétel mindig teljességében hihetetlen.”

„Csak így eredményezhet hitet.”

„A tanúságtétező a hihetetlenről szóló tanúságában sohasem bizonyít, csak annyit szól: higgy nekem!”

„Hamis tanúságtétel nincsen.”

„A tanúságtétel tartalma a csoda.”

„A tanúságtétel tartalma semmit sem számít.”

„Csakis a ténye és megtörténte számít.”

„A tanúságtétezőnek azért kell hinni, mert hinni kell neki.”

„Hogy hitünk legyen.”

FOLYÓIRATSZEMLE 1994. március - október

A válogatás az alábbi folyóiratok alapján készült:

AETAS , ALFÖLD , ATHENAEUM, ÁTVÁLTOZÁSOK, BUKSZ, CAFÉ BABEL CONFESSIO , EGYHÁZFÓRUM , ESZMÉLET, EX-SYMPHOSION, ÉLETÜNK, GOND, GONDOLAT-JEL, HARMADIK PART, HATÁR, HELIKON, HIÁNY, HITEL , HOLMI , IRODALOMTÖRTÉNET, IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK, JELENKOR, 2000, KORTÁRS, KRITIKA, LIGET, LITERATURA, MAGYAR FILOZÓFIAI SZEMLE, MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE, MAGYAR MŰHELY, MAGYAR SZEMLE, MAGYAR TUDOMÁNY, MAGYAR NAPLÓ, MÉRLEG, MOZGÓ VILÁG, MŰLT ÉS JÖVŐ, MŰHELY, NAGYVILÁG, NAPPALI HÁZ, ORPHEUS, ŐSHAGYOMÁNY, PANNONHALMI SZEMLE, POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE, POMPEJI, PROTESTÁNS SZEMLE, REPLIKA, SZÁZADOK, SZÁZADVÉG, SZOCIOLÓGIAI SZEMLE, TÁRSADALMI SZEMLE, TÁRSADALOMKUTATÁS, TEKINTET, TEOLÓGIA, THALASSA, THEOLÓGIAI SZEMLE, TISZATÁJ, VALÓSÁG, VIGILIA, VILÁGOSSÁG.

ÁGH Attila: Az amerikai közpolitika *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 1. 185-210.

AMBROS, Peter: Szabadság és biztonság [Ford.: Rózsahegyi Edit] *Magyar Lettre Internationale* 1994. 12. szám 16-17.

APOR Péter: Századvégi utóirat anarchizmusról és rockzenéről *Valóság* 37. 1994. 3. 30-40.

ARENDR, Hannah: A nyolcvanéves Heidegger [Ford.: Orbán Katalin] *Café Babel* 4. 1994. 1-2. 81-87.

ARENDR, Hannah: Hagyomány és a modern korszak [Ford.: Módos Magdolna] *Athenaeum* 1994. II/2. 3-24.

ARIFUKU Kogaku: "A halálhoz viszonyuló lét" fogalma és az "élet és halál oszthatatlanságának" gondolata [Ford.: Papp Zoltán] *Athenaeum* 1994. II. 3. 168-185.

Az arc mezeitelensége. Emmanuel LÉVINAS-szal beszélget Philippe Nemo [Ford.: Mártonffy Marcell] *Műhely* 17. 1994. 1. 4-8.

BACSÓ Béla: "A metafizika jogtalan követelődésének visszaszorítása". *Metafizikakritika Schleiermacher Dialektikájában Jelenkor* 37. 1994. 4. 361-365.

BAKOS József: A Gandavyuha Sutra ontológiájának néhány vonásáról *Őshagyomány* 1994. 17.sz. 48-57.

BALASSA Péter: Szabadság, kommunikáció, katolicitás *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 2. 60-69.

BALOGH Vilmos Szilárd: Bibliai teremtéstörténet és fizikai kozmológia. Filozófiai reflexió *Műhely* 17. 1994. 1. 25-31.

BÁNFALVI Attila: A túlságosan is emberi tudattalan (A freudi Tudattalan filozófiájának egy lehetséges vázlata) *Thalassa* 4. 1993. 2. 109-113.

BÁNFALVI Attila: Szabadság és pszichoanalízis *Hiány* 5. 1994. 2-3. 33-35.

BÁNYAI Ferenc: Ha még nincs Isten... Az új Istent kereső ateista misztika a fiatal Lukács gondolatvilágában *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 129-141.

BÁRDOSSY György: Bibó István etikai arcképvázlata *Protestáns Szemle* 3. 1994. 2. 101-108.

BARSI Balázs: A megtestesülés misztériuma *Vigilia* 59. 1994. 3. 171-176.

BATAILLE, Georges: Az áthágás [Ford.: Várkonyi Benedek] *Café Babel* 4. 1994. 1-2. 101-107.

BAUMAN, Zygmunt: A világ varázstalanításának vége, avagy a posztmodern története [Ford.: Melis Ildikó] *Liget* 7. 1994. 3. 41-56.

BAYER József: A legitimációs válság folytonossága *Kritika* 32. 1994. 4. 12-16.

BELOHRADSKY, Václav - HAVEL, Václav: Európa versenyfutása az idővel [Ford.: Gál Ernő] *Hiány* 5. 1994. 4. 22-28.

BENCZE György: A vallási semlegesség határaitól *Világosság* 35. 1994. 5-6. 118-128.

BERLIN, Isaiah: Nacionalizmus. Egy rég eltemetett, mégis eleven erő [Ford.: Seres Iván] *2000* 6. 1994. 6. 5-13.

BERNHARD, Thomas: Régi mesterek - részlet [Ford.: Kiséry András] *Holmi* 6. 1994. 3. 426-429.

BICZÓ Gábor: Az emlékezés és a felejtés *Gond* 3. 1994. 7. szám 41-52.

BLANCHOT, Maurice: Ki jön a szubjektum után? [Ford.: Farkas Anikó] *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 226-228.

- BLOOM, Harold: Költészet, revizionizmus, elfojtás [Ford.: Hódosy Annamária] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 58-76.
- BÖHRINGER, Hannes: Cage és Filliou Schopenhauerrel egy fülkében [Ford.: Tillmann J.A.] *Jelenkor* 37. 1994. 3. 258-261.
- BÖHRINGER, Hannes: Filozófia és művészet [Ford.: Tillmann J.A.] *2000* 6. 1994. 10. 54-56.
- BOLYKI János: Gyülekezeti intelmek (parainézisek) az Újszövetségben *Theológiai Szemle* 36. 1994. 4. 225-229.
- BOROS Gábor: Etika, politika és teológia egysége Spinozánál *Holmi* 6. 1994. 9. 1320-1328.
- BOROS Gábor: Spinoza mint kortárs *Jelenkor* 37. 1994. 9. 784-787.
- BOTOS Máté: Történet és üdvtörténet. Arnold Joseph Toynbee történetbölcselete *Magyar Szemle* 3. 1994. 10. 1086-1092.
- BOULEZ, Pierre: Prima la musica. A zene hatalmáról [Ford.: Mártonffy Marcell] *Műhely* 17. 1994. 2. 31-42.
- BUJALOS István: Gondolatok a társadalmi igazságosságról *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 193-211.
- CAMUS, Albert: Homályos önmagának [Ford.: Kiss Zsuzsa] *Magyar Lettre Internationale* 1994. 14. szám 28-29.
- CAPUTO, John D.: Hermeneutika a *Lét és idő* után [Ford.: Somlyó Bálint] *Athenaeum* 1994. II/2. 127-159.
- CASTORIADIS, Cornélius: Az etika nyomorúsága avagy a király meztelen [Ford.: Takács M. József] *Magyar Lettre Internationale* 1994. 12. szám 2-5.
- CAVELL, Stanley: A filozófia közönsége [Ford.: Beck András] *Pompeji* 5. 1994. 3. 116-128.
- CERNY, Václav: Kultúránk jellegéről [Ford.: Balogh Magdolna] *Hiány* 5. 1994. 4. 29-31.
- CERNY, Václav: Masaryk személyiségének lényege [Ford.: Paulik Antal és Berkes Tamás] *Hiány* 5. 1994. 4. 16-21.
- CIORAN, E.M.: A legősibb félelem. Tolsztojról [Ford.: Fázsy Anikó] *Nagyvilág* 39. 1994. 4. 350-355.
- CSEPELI György - DESSEWFY Tibor: A politikai cselekvés erkölcsi horizontja *Világosság* 35. 1994. 8-9. 90-97.
- CUSANUS, Nicolaus: Az Isten nézéséről/De visione Dei [Ford.: Söveges Dávid] *Műhely* 17. 1994. 1. 34-40.
- DE MAN, Paul: A trópusok retorikája (Nietzsche) [Ford.: Vástyán Rita] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 36-47.
- DE MAN, Paul: A vakság retorikája: Jacques Derrida Rousseau-olvasata [Ford.: Török Attila] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 109-139.
- DE MAN, Paul: Walter Benjamin *A műfordító feladata* című írásáról [Ford.: Király Edit] *Átváltozások* 1994. 2. szám 65-80.
- DELEUZE, Gilles: Egy filozófiai fogalom [Ford.: Farkas Anikó] *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 229-231.
- DELEUZE, Gilles: Egy kiáltvánnyal kevesebb [Ford.: Joó Vera és Ivacs Ágnes] *Gondolat-jel* 1994. I-II. 73-87.
- DERRIDA, Jacques: A kegyetlenség színháza és a reprezentáció bezáródása *Gondolat-jel* 1994. I-II. 3-17.
- DERRIDA, Jacques: A retorika virágai: a napraforgó [Ford.: Gyimesi Timea] *Határ* 3. 1994. 1. 27-38.
- DERRIDA, Jacques: A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában [Ford.: Gyimesi Timea] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 21-35.
- DERRIDA, Jacques: Marx kísértete [Ford.: Gergelyi Mihály] *Magyar Lettre Internationale* 1994. 12. szám 28-30.
- DÉVÉNY István: A költő és a filozófus I. Pilinszky és Kierkegaard *Jelenkor* 37. 1994. 9. 788-796.
- DOSTAL, Robert J.: A Gadamer éré folyamatos kihívás: Heidegger Platón-értelmezése [Ford.: Bognár László] *Athenaeum* 1994. II/2. 40-54.
- DUNS SCOTUS: Szemelvények [Ford.: Szovák Kornél] *Vigilia* 59. 1994. 3. 177-181.
- DWORKIN, Ronald: A cenzúra új térképe [Ford.: Sarkadi Borbála] *BUKSZ* 6. 1994. 3. 379-382.
- DWORKIN, Ronald: Támogathatja-e a liberális állam a művészetet? [Ford.: Kerpel-Fronius Gábor és Keszthelyi András] *Nappali ház* 6. 1994. 1. 131-141.
- DYEKISS Emil: A parciális logika természetes nyelvi kapcsolódásairól *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 96-103.
- EGYED Péter: A leszakadó személyiség *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 116-122.
- EISEMANN György: A Komjáthy-líra vizsgálatának poétikai feltételei (Metafizikum és szimbólum viszonya) *Irodalomtörténeti Közlemények* 98. 1994. 2. 200-213.
- ENDREFFY Zoltán: "...és helyezte az embert Éden kertjébe, hogy művelje és őrizze". Gondolatok az ökológiáról és a spiritualitás politikai vonatkozásairól *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 1. 43-49.

- ENDREFFY Zoltán: Genetika, géntechnológia és etika *Magyar Szemle* 3. 1994. 8. 872-881.
- ENDREFFY Zoltán: Gondolatok az ökoetikáról *Liget* 7. 1994. 3. 65-76.
- ENDREFFY Zoltán: Katolicizmus és liberalizmus. Szempontok egy történelmi viszály megértéséhez *Világosság* 35. 1994. 5-6. 129-137.
- ENDREFFY, Zoltán: Dominium terrae: uralom vagy gondoskodás *Vigilia* 59. 1994. 9. 681-686.
- ENZENSBERGER, Hans Magnus: Diderot és a sötét tojás [Ford.: Tandori Dezső] *Magyar Lettre Internationale* 1994. 12. szám 31-38.
- ERŐS Ferenc: Jacques Lacan, avagy a vágy tragédiája *Thalassa* 4. 1993. 2. 29-44.
- ERIBON, Didier: Jacques Derrida rehabilitálja a "Tőke" szerzőjét. Marx, a XXI. sz. gondolkodója [Ford.: Orosz László] *Hiány* 5. 1994. 2-3. 3-5.
- ETKIND, Alexandr M.: Lacan és Bahtyin: a párbeszéd reménye [Ford.: Sebes Katalin] *Thalassa* 4. 1993. 2. 62-71.
- EVOLA, Julius: A szexus metafizikája IV. [Ford.: Baranyi Tibor Imre] *Őshagyomány* 1994. 15. szám 41-46.
- FARKAS Zsolt: A lacani szubjektumról *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 139-166.
- FARKAS Zsolt: A paralógia lovagja. Lyotard-kommentárok *Alföld* 45. 1994. 9. 60-81.
- FARKAS Zsolt: Néhány szó a Bölcelemgyárról *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 238-242.
- FEHÉR Ferenc - HELLER Ágnes: 1989 uralkodó eszméi [Ford.: Stébel Éva] *Világosság* 35. 1994. 5-6. 72-93.
- FEHÉR Ferenc - HELLER Ágnes: Demokrácia - abszolút jelen időben [Ford.: Módos Magdolna] *Hiány* 5. 1994. 2-3. 28-32.
- FEHÉR Ferenc - HELLER Ágnes: Kultúra és demokrácia [Ford.: M.Nagy Miklós] *Magyar Lettre Internationale* 1994. 13. szám 68-74.
- FEHÉR Ferenc breviárium (válogatta: Heller Ágnes) *Kritika* 32. 1994. 8. 2-14.
- FEHÉR Ferenc: A Legfőbb Lény kultusza és a politikum szekularizálásának korlátai *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 1. 5-42.
- FEHÉR Ferenc: A megvetéstől a gyűlöletig: a végig nem vitt "végső megoldás" *Múlt és Jövő* 5. 1994. 2. 98-101.
- FEHÉR Ferenc: A szabadság és a "szociális kérdés". Hannah Arendt elmélete a francia forradalomról [Ford.: Babarczy Eszter] *Magyar Tudomány* 39. 1994. 3. 301-311.
- FEHÉR Ferenc: Biopolitika a kommunizmus romjain *Társadalmi Szemle* 49. 1994. 10. 3-11.
- FEHÉR Ferenc: Hogyan irányítsuk igazságosan a világot? Rawls és Bibó a nemzetközi közösség elveiről és működéséről [Ford.: Stébel Éva] *Világosság* 35. 1994. 8-9. 5-19.
- FEHÉR Ferenc: Thermidor: A feltámadás ünnepe *Kritika* 32. 1994. 7. 43.
- FEKETE László: Nyelv, megismerés és világtrend a XVII. század természetszemléletében *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 815-846.
- FEYERABEND, Paul: A módszer ellen [Ford.: Surányi László] *Replika* 1994. 13-14. szám 33-36.
- FEYERABEND, Paul: A tudomány egy szabad társadalomban (részlet) [Ford.: Csákö Gabriella] *Replika* 1994. 13-14. szám 27-31.
- FEYERABEND, Paul: Hogyan védjük meg a társadalmat a tudománytól? [Ford.: Boross Anna] *Replika* 1994. 13-14. szám 15-25.
- FILA Béla: A teológia transzcendentális megalapozása Karl Rahner nyomán *Teológia* 28. 1994. 3. 138-145.
- FOUCAULT, Michel: I. A szubjektum makrodinamikája [Ford.: Kiss Attila] *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 177-187.
- FÜZESSÉRY Éva: Lacan és az "Apa neve" *Thalassa* 4. 1993. 2. 45-61.
- GADAMER, Hans-Georg: Filozófusok a politikában [Ford.: Schein Gábor] *2000* 6. 1994. 4. 43-45.
- GÁNGÓ Gábor: Eötvös József első politikai-filozófiai szintézise *Századok* 128. 1994. 1. 160-168.
- GEFFRE, Claude: A szekularizáció - filozófiai és teológiai dimenzióban [Ford.: Lőrinszky Ildikó] *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 2. 15-31.
- GELLNER, Ernest: Számadás a borzalomról [Ford.: Keszthelyi András] *Café Babel* 4. 1994. 1-2. 89-99.
- GERŐ András: Szabadság és világosság *Nappali ház* 6. 1994. 1. 120-123.
- GOLDNER, Loren: Az eurocentrizmus és tükörképei. Posztmodernizmus kontra világtörténelem [Ford.: Török Zoltán] *Eszmélet* 1994. 21-22. szám 142-167.

- GREVEN, Michael Th.: Mannheim Károly és a demokrácia problémája a "tömegtársadalom korszakában" *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 2. 39-51.
- GUÉNON, René: Maya [Ford.: Baranyi Tibor Imre] *Őshagyomány* 1994. 15. szám 47-49.
- HAHNER Péter: Tocqueville a sajtószabadságról *Kritika* 32. 1994. 3. 16-17.
- HALMAI Gábor: Sajtószabadság és politika *Kritika* 32. 1994. 3. 18-19.
- HAMVAS Béla: A modern társadalom idólumai *Életünk* 32. 1994. 9. 769-781.
- HAMVAS Béla: Bizánc *Magyar Szemle* 3. 1994. 7. 750-762.
- HANKISS Elemér: Válságban az európai civilizáció? *Mozgó Világ* 20. 1994. 9. 49-59.
- HARTMAN, Geoffrey H.: Az irodalmi kommentár mint irodalom [Ford.: Hódosy Annamária] *Határ* 3. 1994. 1. 69-81.
- HARTMAN, Geoffrey: A kritika (f)elismerési fázisa [Ford.: Hártó Gábor] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 48-57.
- HARTMAN, Geoffrey: Előszó [Ford.: Odorics Ferenc] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 17-19.
- HEIDEGGER, Martin: Fenomenológia és teológia I-IV. [Ford.: Tózsér Endre] *Vigilia* 59. 1994. 3. 230-232., 4. 310-312., 5. 388-392., 6. 467-471.
- HEIDEGGER, Martin: Utam a fenomenológiába [Ford.: Albert Sándor] *Pompeji* 5. 1994. 3. 95-104.
- HEIDEGGER, Martin: Állomások. Görögországi útinapló IV. [Ford.: Szántó Tamás] *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 1. 68-74.
- HELLER Ágnes: A holocaust mint kultúra. Kertész Imre előadása *Múlt és Jövő* 5. 1994. 2. 92-96.
- HELLER Ágnes: A mindennapi élet elemi etikája [Ford.: Borsos Krisztina] *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 142-158.
- HELLER Ágnes: Mózes, Hszuan-Csang és a történelem I-II. [Ford.: Stébel Éva] *Kritika* 32. 1994. 3. 40-41., 4. 41-43.
- HELLER Ágnes: Törekeny szabadság [Ford.: Ruzsbatzky Zsuzsa] *Mozgó Világ* 20. 1994. 3. 3-15.
- HELLER Ágnes: Újabb gondolatok a biopolitikáról [Ford.: M.Nagy Miklós] *Magyar Lettre Internationale* 1994. 14. szám 70-74.
- HENRICH, Dieter: Hová tűnt a német filozófia? [Ford.: Vecsey Zoltán] *Hiány* 5. 1994. 2-3. 50-52.
- HERRMANNSTORFER, Udo: Egyén és állam. A társadalom hármasság tagozódása, mint korunk követelménye I-II. [Ford.: Hegedűs Miklós] *Harmadik part* 1994. 18.sz. 4-10., 19.sz. 4-10.
- HÉVIZI Ottó: Nietzsche formalizmusa *Gond* 3. 1994. 7. szám 22-40.
- HÖLDERLIN, Friedrich: Filozófiai írások (Válogatás) [Ford. és jegyzetek: Weiss János] *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 963-981.
- HONNETH, Axel: A decentralizált autonómia (Morálfilozófiai következtetések a szubjektivitás kritikájából) [Ford.: Weisz János] *Hiány* 5. 1994. 2-3. 53-57.
- HORKHEIMER, Max: Az ész fogalmáról [Ford.: Weiss János] *Műhely* 17. 1994. 2. 41-45.
- HORVÁTH Róbert: Tradíció és művészet II. *Őshagyomány* 1994. 15. szám 74-78.
- HOSAKAVA Ryoichi: Heidegger és a fordulat problémája [Ford.: Pálfalusi Zsolt] *Athenaeum* 1994. II. 3. 149-167.
- HUORANSZKI Ferenc: A nemzedékek közötti igazságosság *Századvég* 1. 1994. 1. 57-65.
- HUORANSZKI Ferenc: Egalitárius liberalizmus *Világosság* 35. 1994. 8-9. 44-51.
- HUORANSZKI Ferenc: Liberális demokrácia *Világosság* 35. 1994. 5-6. 203-217.
- HUORANSZKI Ferenc: Válasz a kérdésre: Támogassa-e a liberális állam a művészeteket? *Nappali ház* 6. 1994. 1. 67-72.
- JASPERS, Karl: Heidegger [Ford.: Bendl Júlia] *Protestáns Szemle* 3. 1994. 1. 8-18.
- JASPERS, Karl: Teológia és filozófiai hit [Ford.: Bendl Júlia] *Protestáns Szemle* 3. 1994. 2. 96-100.
- JOHNSON, Barbara: A kritikai különbözőség: Barthes/Balzac [Ford.: Hegyi Pál] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 140-148.
- KANT, Immanuel: Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez igaz talán az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér [Ford.: Mesterházi Miklós] *Gond* 3. 1994. 7. szám 144-176.
- KAPOSI Dorottya: Clare et distincte *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 795-813.

- KARASSZON István: Megismerés a Bibliában és Kálvinnál *Theológiai Szemle* 36. 1994. 1. 2-4.
- KARÁTSON Gábor: Az egy-ügyű Isten [Jacob Böhméről] *Vigilia* 59. 1994. 9. 674-680.
- KATONA Gergely: "A stílus kérdése" *Literatura* 6. 1994. 1. 88-100.
- KELEMEN István: A kép, a tárgy és a gondolat (A *Tractatus* és a modern világszemlélet) *Gond* 3. 1994. 7. szám 6-21.
- KENDE Péter: Politikai közösség és nemzet *Magyar Tudomány* 39. 1994. 4. 443-454.
- KÉRI Elemér: (M)értéket veszítő század- és ezredvégi tűnődés *Társadalmi Szemle* 49. 1994. 6. 58-63.
- KERTÉSZ András: Az igazi verseny kezdete avagy: Megszűnik-e az episztemológia? *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 88-95.
- KIBÉDI VARGA Áron: Az irodalomtörténet válságai *Literatura* 6. 1994. 1. 101-107.
- KIS János: Abortusz: újabb érvek és ellenérvek *Café Babel* 4. 1994. 1-2. 11-32.
- KISS Attila: Miből lesz a szubjektum? Posztsemiotikai bevezető *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 169-176.
- KISS Balázs: Michel Foucault hatalomfelfogásáról *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 1. 43-68.
- KISS Gabriella: Vallási üzenet a munkáról (II. János Pál Laborem Exercens kezdetű enciklikájának aktualitásáról) *Valóság* 37. 1994. 3. 14-29.
- KISS Lajos: Hit, tudomány, hitetlen hit *Valóság* 37. 1994. 9. 1-14.
- KISS SZEMÁN Róbert: Jan Patocka, a "becsületes filozófus" *Hiány* 5. 1994. 4. 7-9.
- KOCZISZKY Éva: A görögség ideálja a XVIII.-XIX. század fordulóján *Holmi* 6. 1994. 3. 408-423.
- KOCZISZKY Éva: Aki tükörben nézi az ő ábrázatát *Határ* 3. 1994. 1. 39-43.
- KOJIMA Hiroshi: Az élet transzcendentális reflexiója [Ford.: Sajó Sándor] *Athenaeum* 1994. II. 3. 138-148.
- KOLAKOWSKI, Leszek: Metafizikai horror [Ford.: Tarnóczy Gabriella] *Hiány* 5. 1994. 5. 23-29.
- KONTLER László: Állam, egyház, államegyház. Politikai teológia és valláspolitikai liberalizálódó Angliában *Világosság* 35. 1994. 5-6. 138-158.
- KONTLER László: Liberalizmus - kulturáltan. Matthew Arnold kultúrakritikája a liberális Angliában *Nappali ház* 6. 1994. 1. 124-130.
- KOSÍK, Karel: A demokrácia és a barlangmítosz [Ford.: Zádor Margit] *Liget* 7. 1994. 6. 29-37.
- KOVÁCS Sándor sk.: Mi a dekonstrukció és miért mondanak olyan szörnyű dolgokat róla? *Helikon* 40. 1994. 1-2. 5-15.
- KRISTEVA, Julia: A szubjektum mikrodinamikája [Ford.: Bocsor Péter] *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 188-197.
- KUKI Shuzo: Az *iki* struktúrája [Ford.: Ullmann Tamás] *Athenaeum* 1994. II. 3. 33-45
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: Dialogicitás és a kifejezés integritása (Nyelvi magatartásformák Szabó Lőrinc költészetében) *Irodalomtörténet* 25. 1994. 1-2. 72-92.
- KUNSZT, György: A kiotói iskola az európai nihilizmusról és misztikáról *Athenaeum* 1994. II. 3. 210-234.
- LACAN, Jacques: A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra [Ford.: Erdélyi Ildikó és Füzesséry Éva] *Thalassa* 4. 1993. 2. 5-11.
- LACAN, Jacques: Rövid előadás a Francia Rádióban [Ford.: Babarczy Eszter] *Thalassa* 4. 1993. 2. 12-16.
- LÁNCZI András: A politika mint tradíció *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 2. 92-108.
- LÁNCZI András: Állam és igazságosság *Világosság* 35. 1994. 5-6. 218-234.
- LAZARIN, Michael: A fenomenológia és Japán (Bevezető) [Ford.: Törzsök Judit] *Athenaeum* 1994. II. 3. 3-17.
- LIETZMANN, Hans J.: Politikai tervezés és társadalmi kockázata. Mannheim Károly és Carl Schmitt *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 2. 25-37.
- LIPSET, Seymour Martin - BENCZE György: Előrelátás és meglepetés. Szovjetológia a szovjet rendszer alkonyán [Ford.: Szívós Erika] *Századvég* 1. 1994. 1. 23-56.
- LOBOCZKY János: Ünnepek és idő. A művészet gadameri 'antropológiája' *Gond* 3. 1994. 7. szám 74-95.
- LOSONCZ Alpár: Mivégre a filozófia Közép- és Kelet-Európában? Leszek Kolakowskiról *Jelenkor* 37. 1994. 7-8. 664-673.

- LUCKMANN, Thomas: Filozófia, társadalomtudomány és a hétköznapi élet [Ford.: Deák Éva] *Hiány* 5. 1994. 2-3. 36-43.
- LUDASSY Mária: Ki tudja, merre... *Liget* 7. 1994. 10. 70-72.
- LUDASSY Mária: Liberalizmus, közösség és kultúra *Kritika* 32. 1994. 10. 29-31.
- MADARÁSZ Aladár: Hogyan lett politikai a gazdaságtan? *BUKSZ* 6 1994. 3. 296-304.
- MARCUS, Judith - TARR Zoltán: Erich Fromm és a zsidóság [Ford.: Czeglédi András] *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 1002-1013.
- MARCUS, Judith - TARR Zoltán: Jüdaikus elem a frankfurti iskola tanításában [Ford.: Keresztes György] *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 983-1001.
- MÁTÉ Zsuzsanna: Az Abszolútum Schütz Antal és Sík Sándor művészetfilozófiájában *Teológia* 28. 1994. 2. 98-103.
- McLEAN, George F.: A szabadság síkjai és a népek azonossága [Ford.: Farkas János László] *Világosság* 35. 1994. 8-9. 32-43.
- MEZEI Balázs: A posztkommunista állapot. Metaetikai esszé az egyetlen gonosz mítoszáról [Ford.: Kenesey Gábor] *Világosság* 35. 1994. 8-9. 72-80.
- MEZEI Balázs: Egy csapásra (Husserl, Scheler, Brentano és a filozófia kezdete) *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 871-888.
- MEZEI Balázs: Gondolatok a filozófiai beszéd természetéről *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 51-87.
- MICHELFEIDER, Diane P.: Filozófiai hermeneutika és radikális hermeneutika. Az alázat tanításai [Ford.: Kovács Sándor] *Athenaeum* 1994. II/2. 160-176.
- MIETH, Dietmar: Konzum és halál (Az élet keresztény etikájának kihívása) [Ford.: Endreffy Zoltán] *Mérleg* 30. 1994. 3. 267-282.
- MILLER, J. Hillis: A dekonstruktorok dekonstruálása [Ford.: Szarka Attila] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 77-90.
- MIYAKE Goichi: A szorongás [Ford.: Betegh Gábor] *Athenaeum* 1994. II. 3. 100-117.
- MOLNÁR Attila: A semleges állam fordulatai *Magyar Szemle* 3. 1994. 5. 529-540.
- MOLNÁR Attila: Közösség és piac *Valóság* 37. 1994. 6. 19-30.
- MOLNÁR Tamás: A semlegesség ideológiája *Magyar Szemle* 3. 1994. 2. 138-141.
- NAGY Barbara: Feljegyzések a metafizika celszövegeiről *Magyar Műhely* 33. 1994. 91. szám 51-56.
- NAGY Endre: A dialógus mint várakozás. Értelmezés Polányi Mihály tudáselmélete alapján *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 3. 40-48.
- NÉMETH G. Béla: Liberalizmus és kereszténység *Világosság* 35. 1994. 10. 13-20.
- NISHIDA Kitaro: A világ önazonossága és folytonossága [Ford.: dr. Grád Gusztávné] *Athenaeum* 1994. II. 3. 49-99.
- NISHIDA Kitaro: Igazság és jóság [Ford.: Egyedi András] *Athenaeum* 1994. II. 3. 18-32.
- NISHITANI Keiji: A Semmiség [Ford.: Siléczy Tibor] *Athenaeum* 1994. II. 3. 118-128.
- NORRIS, Christopher: Dekonstrakció, megnevezés. és szükségszerűség: néhány logikai lehetőség [Ford.: Bocsró Péter] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 149-164.
- NYÍRI J. Kristóf: A hagyomány fogalma a német gondolkodásban *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 1. 73-77.
- NYÍRI Kristóf: A hagyomány fogalma *Magyar Tudomány* 39. 1994. 8. 969-980.
- NYÍRI Tamás: Bűn és vétek *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 1. 23-34.
- NYÍRI Tamás: Manipulálható-e a sors? *Magyar Szemle* 3. 1994. 5. 451-465.
- NYÍRI Tamás: Megbékélés és kiengesztelődés *Hitel* 7. 1994. 10. 67-74.
- OFFE, Claus: A kelet-európai átmenetek intézményeinek tervezése [Ford.: Nagy László] *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 3. 5-32.
- OGAVA Tadashi: Eurocentrizmus, eurocentrikusság és európatlanodás [Ford.: Csibra István] *Athenaeum* 1994. II. 3. 197-209.
- Olvasás, hagyomány, fordítás. Beszélgetés Paul RICOEUR-rel [Ford.: Fehérváry Jákó és Szita Bánk] *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 2. 70-76.
- ORBÁN Jolán: A dekonstruktív fordulat *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 212-243.
- ÖRDÖGH Éva: A történelem mint új tudomány avagy észrevételek a történelem tudományosságáról Giambattista Vico gondolkodásában *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 849-868.

- ORTMAYR Imre: Racionális döntések és erkölcsi preferenciák *Világosság* 35. 1994. 8-9. 52-58.
- PACZOLAY Péter: A sors és az erény hatalma Machiavelli politikai filozófiájában *Századvég* 1. 1994. 1. 66-81.
- PALMER, Richard E.: Gadamer és Derrida mint Paul Celan értelmezői: néhány bevezető megjegyzés [Ford.: Harkányi András - Schmideg Ádám] *Athenaeum* 1994.II/2. 301-320.
- PAPP Sándor: Descartes-on innen és túl *Magyar Szemle* 3. 1994. 6. 585-590.
- PASKAI László: A szabadság Duns Scotus tanításában *Vigilia* 59. 1994. 3. 167-170.
- PERCZEL István: A "szerelmes értelem" és az "egy létező". Egy elfelejtett plótinosi tanítás *Századvég* 1. 1994. 1. 82-102.
- PERECZ László: Két kísérlet (Az egyezményesek és Alexander Bernát a 'nemzeti filozófiáról') *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 104-128.
- PERECZ László: Új idealizmus, antipozitivizmus, antiliberalizmus. *Athenaeum*, 1915-1919 *Világosság* 35. 1994. 5-6. 203-217.
- PERNECZKY Géza: A Gründerzeit esztétikája *Mozgó Világ* 20. 1994. 8. 91-105.
- PERNECZKY Géza: Falszifikáljuk a lelket - és a művészetet is? *Nappali ház* 6. 1994. 2. 11-17.
- PERNECZKY Géza: Művészet alkonyatkor *Holmi* 6. 1994. 9. 1252-1275.
- PETRÍCEK, Miroslav: A mítosz Patocka filozófiájában [Ford.: Mészáros András] *Hiány* 5. 1994. 4. 10-15.
- POKOL Béla: Habermas jogelmélete *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 889-908.
- POPPER, Karl: Van-e a történelemnek értelme? [Ford.: Bujalos István] *Hiány* 5. 1994. 2-3. 20-27.
- PRIBÁN, Jiri: A törvény eszméje és a liberális gondolkodás [Ford.: Juhász Júlia] *Hiány* 5. 1994. 4. 36-37.
- RAHNER, Karl: Miért félünk a Lélektől? [Ford.: Gáspár Csaba László] *Teológia* 28. 1994. 2. 95-98.
- RENAN, Ernest: Mi a nemzet? [Ford.: Réz Pál] *Holmi* 6. 1994. 8. 1177-1188.
- RICOEUR, Paul: A rossz: kihívás a filozófia és a teológia számára [Ford.: Lőrinszky Ildikó] *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 1. 50-67.
- RIDDEL, Joseph N.: A Molnár meséje [Ford.: Hártó Gábor] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 91-108.
- RITOÓK Zsigmond: "Vagy gyönyörködtetni akarnak, vagy használni a költők" *Magyar Tudomány* 39. 1994. 8. 959-968.
- ROPOLYI László: Tudomány egy posztmodern társadalomban *Replika* 1994. 13-14. szám 37-42.
- RORTY, Richard: A nyelv esetlegessége [Ford.: Boros János] *Jelenkor* 37. 1994. 4. 366-380.
- RORTY, Richard: Heidegger, esetlegesség és pragmatizmus [Ford.: Beck András] *Athenaeum* 1994. II/2. 255-285.
- RORTY, Richard: Trockij és a vad orchideák [Ford.: Módos Magdolna] *Hiány* 5. 1994. 5. 3-9.
- RUZSA Ferenc: Gótama nem volt buddhista *Századvég* 1. 1994. 1. 103-116.
- S. VARGA Pál: A költői világkép fogalma *Gond* 3. 1994. 7. szám 96-143.
- SAJÓ András: A jólét-danaidák ajándéka avagy miért fogy a szabadság államilag megtámogatva? *Világosság* 35. 1994. 5-6. 94-108.
- SALLIS, John: A platóni chora [Ford.: Betegh Gábor] *Athenaeum* 1994. II/2. 25-39.
- SARTRE, Jean-Paul: A tekintet [Ford.: László Kinga] *Pompeji* 5. 1994. 3. 105-114.
- SCHELER, Max: Fenomenológia és ismeretelmélet [Ford.: Csatar Péter] *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 5-50.
- SCHNÄDELBACH, Herbert: A filozófia és az embertudományok [Ford.: Mezei György Iván] *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 1015-1031.
- SCRUTTON, Roger: Filozófus a Doveri-öbölben *Valóság* 37. 1994. 6. 86-92.
- Sem állam, sem egyház. CONDORCET közoktatási tervezete [Ford.: Csepeli Réka] *Világosság* 35. 1994. 3. 21-26.
- SIMON Attila: A pszeudo-platóni Definíciók *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 244-260.
- SIMON Róbert: Közhelyeink újragondolása *Liget* 7. 1994. 5. 26-30.

- SLOTTERDIJK, Peter: Tractatus psychologico-philosophicus [Ford.: Nemes Péter] *Orpheus* 5. 1994. 2-3. 238-245.
- SLOTTERDIJK, Peter: Világigéret és világirodalom [Ford.: Király Edit] *Átváltozások* 1994. 2. szám 24-36.
- SOBLE, Alan: Egyesülés és jóakarát [Ford.: Módos Magdolna] *Athenaeum* 1994. II/2. 55-89.
- SOLT Kornél: Igazak-e egy regény állításai? *Holmi* 6. 1994. 3. 395-400.
- SOMFAI Béla: Tudomány és lelkiismeret; Mi a teendő? *Magyar Szemle* 3. 1994. 4. 389-392.
- SOMORJAI Ádám: Gazdaság és erkölcs keresztény szemmel *Teológia* 28. 1994. 1. 29-34.
- SOMORJAI Ádám: Gazdaságtikai kérdések *Teológia* 28. 1994. 3. 160-165.
- SOMOS Róbert: A vallásos hit kérdése Wittgensteinnél *Jelenkor* 37. 1994. 9. 808-812.
- SOSNOWSKI, Jerzy: 1498 [Ford.: Mihályi Zsuzsa] *Jelenkor* 37. 1994. 9. 772-777.
- SPENGLER, Oswald: A Nyugat alkonya (részlet) [Ford.: Csejtei Dezső - Juhász Anikó] *Tiszatáj* 48. 1994. 9. 38-50.
- SRUBAR, Ilja: Mannheim "tervezett szabadsága" és a radikális liberalizmus. Két kiút a totalitárius társadalomból *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 2. 53-67.
- STEINER, Rudolf: Az ima *Óshagyomány* 1994. 15. szám 50-63.
- STRAUSS, Leo: Mi a politikai filozófia? [Ford.: Berényi Gábor] *Világosság* 35. 1994. 7. 20-50.
- SUTYÁK Tibor: Hogyan lesz Zarathustra azzá, aki? *Gond* 3. 1994. 7. szám 53-73.
- SZÓNYI György Endre: A hermetizmus kultúrtörténeti szerepe Paracelsus alkimista-teozofikus természet-bölcseletében *Holmi* 6. 1994. 5. 698-709.
- SZABÓ Márton: A metaforikus politika *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 3. 91-111.
- SZEGEDI Nóra: A kanti etika egy problémája és ennek utóélete Hegel fiatalkori írásaiban *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 171-192.
- SZENTKUTHY Miklós: Bertrand Russel *Orpheus* 5. 1994. 1. 59-64.
- SZÉPLAKY Gerda: "Miért nem hallgatott soha Sokrates?" *Határ* 3. 1994. 1. 24-26.
- SZILÁGYI Imre: Az eltűnt magyar bölcselet nyomában *Hitel* 7. 1994. 6. 69-77.
- SZONGOTT Rudolf: A fény *Óshagyomány* 1994. 15. szám 9-16.
- SZONGOTT Rudolf: Hegyi beszéd *Óshagyomány* 1994. 16. szám 12-25.
- TAMÁS Gáspár Miklós: Birodalmi hagyaték *Világosság* 35. 1994. 10. 7-12.
- TAMÁS Gáspár Miklós: Búcsú a jobboldaltól? *Világosság* 35. 1994. 5-6. 38-71.
- TAMÁS Gáspár Miklós: Régi és új ellenségek. Filozófiai utóirat a nacionalizmushoz [Ford.: Rakovszky Zsuzsa] *Világosság* 35. 1994. 7. 5-19.
- TARNAY László: A másik: transzcendencia vagy cselekvésem tárgya. Megjegyzések Levinas etikájáról *Literatura* 21. 1994. 2. 154-166.
- TARNAY László: Metaelmélet és/vagy etika. Emmanuel Levinas filozófiájának tudományelméleti vonatkozása *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 911-934.
- TENGELYI László: Morális autonómia és narratív identitás *Világosság* 35. 1994. 8-9. 20-31.
- THOMKA Beáta: Metafora, interpretáció, teória *Literatura* 21. 1994. 2. 204-212.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: Bizonyosság és kétely határán - Babits első kötetének stílusrétegzettségéről *Literatura* 6. 1994. 1. 73-87.
- TORONYAI Gábor: Autonómia, nyitottság, megbékélés. A filozófiai magatartás benső etikai mozzanatai *Világosság* 35. 1994. 8-9. 82-89.
- VAJDA Mihály: Államalakulás és önrendelkezés. Európa Bibó István szemszögéből *Múlt és Jövő* 5. 1994. 1. 94-98.
- VAJDA Mihály: Megemészthető-e a német múlt? *Múlt és Jövő* 5. 1994. 2. 102-104.
- VAJDA, Mihály: A kultúrkritika egyedüli alternatívája? *Athenaeum* 1994. II/2. 268-300.
- VALADIER, Paul SJ.: Erkölcs kivételek nélkül? [Ford.: Osvát Anna] *Mérleg* 30. 1994. 2. 142-151.
- VÁRNAI Jakab: Ki volt Duns Scotus? *Vigilia* 59. 1994. 3. 162-170.
- VATANABE Jiro: Fikció és igazság a művészetben [Ford.: Papp Zoltán] *Athenaeum* 1994. II. 3. 186-196.
- VIZI E. Szilveszter: Tudomány és lelkiismeret *Magyar Szemle* 3. 1994. 4. 382-388.

WEIL, Simone: Szeretet. A Jegyzetlapokból [Ford.: Bárdos László] *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 2. 3-5.

WEINSHEIMER, Joel: A szó nem jel [Ford.: Papp Zoltán] *Athenaeum* 1994.II/2. 223-254.

WIENER György: Korai társadalmi formák keletkezése és felbomlása *Eszmélet* 1994. 21-22. szám 168-188.

WIEVIORKA, Michel: Rasszizmus és modernitás [Ford.: Öry Zsuzsa] *Mozgó Világ* 20. 1994. 6. 75-80.

WITTGENSTEIN, Ludwig: Cédulák [Ford.: Jónás Csaba] *Gond* 3. 1994. 7. szám 5-10.

WITTGENSTEIN, Ludwig: Előadások a vallásos hitről [Ford.: Somos Róbert] *Jelenkor* 37. 1994. 9. 797-808.

YAMASAKI Yosuke: Az önmaga és az idő [Ford.: Németh Marcell] *Athenaeum* 1994. II. 3. 129-137.

ZÁSZKALICZKY Péter: Utilitarista érvelésmódok modern bioetikai problémák megoldási kísérleteinél *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 937-960.

ZIZEK, Slavoj: A szubjektum objektivitása [Ford.: Szabari Antónia] *Pompeji* 5. 1994. 1-2. 198-225.

ZSÉLYI Ferenc: A másik szöveg *Határ* 3. 1994. 1. 90-103.

ZSIFKOVITS, Valentin: Erkölcsös gazdaság [Ford.: Rohonci Katalin] *Mérleg* 30. 1994. 1. 62-73.

ZUNEC, Ozren: Erasmusról [Ford.: Ladányi István] *Ex-Symposion* 3. 1994. 8-9.sz. 62-63.

RECENZIO, VITA, TÁJÉKOZÓDÁS

...közben és után... Rádai Eszter interjúja Heller Ágnessel - Fehér Ferencsel *Mozgó Világ* 20. 1994. 7. 13-24.

A dekonstrukció(ról) magyarul. Összeállította: Odorics Ferenc és Kovács Sándor *Helikon* 40. 1994. 1-2. 198-

A dekonstrukció(ról) (válogatott idegen nyelvű bibliográfia). Összeállította: Kovács Sándor *Helikon* 40. 1994. 1-2. 195-197.

A kereszténység keresztútjain (Nyíri Tamással beszélget Zeley László) *Egyházfórum* 9. 1994. 3. 13-18.

ÁBRAHÁM Zoltán: - Szabó Árpád - Ferge Gábor: Bevezetés a filozófiába. Societas Philosophia Classica, 1993. *BUKSZ* 6. 1994. 3. 288-291.; *MFT Hírek* 1. 1994. 2. 38-42.

ALBERT Sándor: Lehet-e objektív kritériumokat adni egy fordítás értékeléséhez? *Átváltozások* 1994. 2. szám 81-88.

ALBERT Sándor: Posztmodern szerzők magyarul *BUKSZ* 6. 1994. nyár 222-224.

ALMÁSI Miklós: Miért...? Fehér Ferenc 1933-1994. *Kritika* 32. 1994. 7. 2.

ALMÁSI Miklós: Születésnap gyertyák - Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek tanítványai. Atlantisz Kiadó *Kritika* 32. 1994. 7. 5-6.

Ami itt volt, azt nem lehet megismételni. Erdélyi Ágnes beszélgetése Márkus Györggyel *Kritika* 32. 1994. 7. 3-5.

ANGYALOSI Gergely: A derűs kiüttlanság tüköre - Vajda Mihály: A posztmodern Heidegger T-Twins - Lukács Archivum - Századvég 1993. *Alföld* 45. 1994. 4. 79-87.

ÁRON László: Természetjog és politika John Locke-nál - Walter Euchner: Naturrecht und Politik bei John Locke, Suhrkamp, Frankfurt 1969. *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 1041-1043.

BABARCZY Eszter: Egy ihletett szerző - A posztmodern. Vál.: Pethő Bertalan Gondolat, Bp., 1992. *BUKSZ* 6. 1994. nyár 179-186.

BACSO Béla: A propos felelősség. Nagy Pál könyve elé - Nagy Pál: "Posztmodern" háromszögelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida *Magyar Műhely* 33. 1994. 92. szám 34-36.

BACSO Béla: Szeressük-e a büsképű lovagot? - Orosz István: A Westminster-modell. Katalizátor Iroda, Bp., 1993. *Világosság* 35. 1994. 4. 80-82.

BALASSA Péter: Mellette és ellene, többé-kevésbé *Liget* 7. 1994. 3. 57-60.

BÁLINT B. András: A kezdet visszatér - Hamvas Béla: Patmosz. Életünk Könyvek, 1992. *Kortárs* 38. 1994. 1. 97-100.

BALOGH Tibor: Jung - fényben - árnyban (Jung magyarul megjelent műveiről) *Tiszatáj* 48. 1994. 6. 79-85.

BALOGH Vilmos Szilárd: - Roger Penrose: A császár új elméje. Számítógépek, gondolkodás és a fizika törvényei. Akadémiai *Mérleg* 30. 1994. 2. 191-205.

BÉKÉS Vera: Újlaki Gabriella 1958-1994. *MFT Hírek* 1. 1994. 2. 3-5.

BERKES Tamás: Ködképek a cseh láthatáron *Hiány* 5. 1994. 4. 3-6.

- BÍRÓ Béla: Másságok egyenlősége. Gondolatok a kisebbségi jogokról 2000 6. 1994. 10. 21-25.
- BOCSOR Péter: J.Hillis Miller: The Ethics of Reading: Kant, de Man, Eliot, Trollope, James and Benjamin. New York, Columbia UP. 1987. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 213-214.
- BODA László: - André Léonard: Le Fondament de la morale. Essai d'éthique philosophique général. Paris, Cerf, 1991. *Mérleg* 30. 1994. 3. 347-348.
- BODA László: - Jean-Marie Aubert: La Morale. Paris-Montréal, Centurion, 1993. *Mérleg* 30. 1994. 3. 347.
- BODNÁR M.István: Két ál-Dörömbözi - Dörömbözi János: A filozófia története és elmélete I-II. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994. *BUKSZ* 6. 1994. 3. 293-294.
- BOGÁRDI SZABÓ István: - Molnár Tamás: Utópia - Örök eretnecség. Szent István Társulat, Bp., 1993. *Protestáns Szemle* 3. 1994. 1. 74-76.
- BOHÁR András: Szenkuthy olvasása közben. - Szentkuthy Miklós: Ágoston olvasása közben. Jelenkor Kiadó. 1993. *Műhely* 17. 1994. 2. 65-66.
- BOLONYAI Gábor: Albrecht Dihle: Philosophie als Lebenskunst. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1990. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 235-236.
- BOLONYAI Gábor: - Thomas Cole: The Origins of Rhetoric in Ancient Greece. Baltimore-London, The John Hopkins UP. 1991. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 234-235.
- Búcsú Fehér Ferentől *Világosság* 35. 1994. 8-9. 3-4.
- CSÁKY Marianne: Interjú Maróth Miklóssal *BUKSZ* 6. 1994. 3. 340-352.
- CSORBA János: Dialógus vagy monológ? - Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről [Szerk.: Szummer Csaba, Erős Ferenc] Cserépfalvi, 1993. *Holmi* 6. 1994. 10. 1555-1557.
- CZEGLÉDI András: "Minden probléma az időre vezethető vissza" - Simone Weil: Jegyzetfüzet. Új Mandátum, 1993. *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 2. 121-123.
- DARAB Tamás: Az ibolya megfoghatatlan illata - Farnbauer Gábor: Az ibolya illata, Kalligram, Pozsony 1992. *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 1045-1050.
- DÁVID Katalin: Nyíri Tamás halálára *Hitel* 7. 1994. 10. 66.
- Dekonstruktív terminustár *Helikon* 40. 1994. 1-2. 191-194.
- DERRIDA, Jacques: "...az igazság iránti érdeklődés". Florian Rötzer interjúja [Ford.: Boros János - Csordás Gábor - Orbán Jolán] *Jelenkor* 37. 1994. 7-8. 654-663.
- DERRIDA, Jacques: Korlátolt felelősségű társaság abc... (részletek) [Ford.: Kovács Sándor] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 174-184.
- DERRIDA, Jacques: Utószó: egy vita-etika felé [Ford.: Jávorcsik Zsuzsa] *Helikon* 40. 1994. 1-2. 185-190.
- DR. PANETH Gábor: Pszichoanalízis in tempore belli - Lélekelemzési tanulmányok [írta: Almásy Endre et al.] (reprint) Párbeszéd-T-Twins *BUKSZ* 6. 1994. 3. 260-266.
- DROIT, Roger-Pol: A tárgyak filozófiája. Beszélgetés Francois Dagognet-vel *Valóság* 37. 1994. 6. 125-128.
- DWORKIN, Ronald: A nők és a pornográfia [Ford.: Heil Tamás] *Café Babel* 4. 1994. 1-2. 43-48.
- EGYED Péter: Andrei Plesu *Minima moralia*-ja *Jelenkor* 37. 1994. 7-8. 674-678.
- EISEMANN György: A semmisülés eksztázisában - Földényi F.László: A lélek szakadéka *Kortárs* 38. 1994. 9. 103-109.
- ERŐS Ferenc: - Vikár György: Az emlékezés ösvényein. Balassi K., 1994.; - Nyíri Tamás: Mélylélektan és ateizmus. Sigmund Freud kultúraelmélete. Herder K., 1993. *BUKSZ* 6. 1994. 3. 365-367.
- ERDEI János - FERENCZ Sándor: Vidrányi Katalin 1945-1993 *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 1035-1039.
- ERDEI János: Csarnok. In memoriam Vidrányi Katalin *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 1. 107-108.
- FÁBIÁN Zoltán: Erich Fromm: Menekülés a szabadság elől. Akadémiai, Bp., 1993. *BUKSZ* 6. 1994. nyár 232-234.
- FARKAS János László: A problémák. Karl R. Popper, 1902-1994. *Világosság* 35. 1994. 10. 78-82.
- FELKAI Gábor: Búcsú a szociológiától. Jürgen Habermas új *Jogelmélete* - J. Habermas: Tényszerűség és érvényesség: Adalékok a jog és a demokratikus jogállam diszkurzus-elméletéhez. Frankfurt/M., Suhrkamp, 1992. *Szociológiai Szemle* 1994. 1. 167-173.
- FILA Béla: Párbeszéd Sigmund Freuddal - Nyíri Tamás: Mélylélektan és ateizmus (Sigmund Freud kultúraelmélete) Herder Kiadó, 1993. *Teológia* 28. 1994. 3. 166-169.
- FILIPPI, Jean-Michel: Jacques Derrida: Spectres de Marx. Paris, Galilée, 1993. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 218-221.

Filozófiai kordiagnózis a posztmodernizmus jegyében (Hans-Ludwig OLLIG tanulmányát Balogh Vilmos Szilárd ismerteti) *Mérleg* 30. 1994. 1. 110-116.

FOGARASI György: Christopher Norris: The Dekonstruktive Turn. Essays in the Rhetoric of Philosophy London, Methuen, 1983. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 206-209.

FORRAI Gábor: Az ész és az érvek - Altrichter Ferenc: Észérvek az európai filozófiai hagyományban Atlantisz, Bp., 1993. *BUKSZ* 6. 1994. tavasz 44-53.

FORRAI Gábor: Paul Feyerabend (1924-1994.) *Replika* 1994. 13-14.sz. 7-13.

FRYE, Northrop: A kritika feladata - ma [Ford.: Hódosy Annamária] *Határ* 3. 1994. 1. 57-68.

G.KOMORÓCZY Emőke: "A gondolkodás és a kételkedés ikerfogalmak" - Határ Győző: Filozófiai zárlatok. Auróra Ezotéria, London, 1992. *Műhely* 17. 1994. 5. 41-45.

GOLDEN Dániel: - Arno Anzenbacher: Bevezetés a filozófiába (2.kiadás) Herder Kiadó, 1994. *BUKSZ* 6. 1994. 3. 285-286.; *MFT Hírek* 1. 1994. 2. 27-29.

GYÓRFFY Iván: Kronokrácia - Államéletrajzok. Századvég, 1994. *Liget* 7. 1994. 10. 39-42.

GYIMESI Tímea: Georges Bataille: Actes du Colloque international d'Amsterdam. Amsterdam, Rodopi, 1987. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 221-225.

H.NAGY Péter: A felvilágosító avantgarde szűkítő horizontja - Nagy Pál: "Posztmodern háromszögelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida. Magyar Műhely *Alföld* 45. 1994. 9. 93-95.

HAMBERGER Judit: Milan Simeckáról *Jelenkor* 37. 1994. 679-682.

HELLER Ágnes - VAJDA Mihály: Vita az etika megalapozásáról *Gond* 3. 1994. 5-6. szám 159-170.

HELLER Ágnes: - Vajda Mihály: A posztmodern Heidegger. T-Twins-Lukács Archívum-Századvég *Kritika* 32. 1994. 10. 42-43.

HELLER Ágnes: Heidegger filozófiai portréja baráti szemmel - Fehér M.István: Martin Heidegger Göncöl, 1992. *Holmi* 6 1994. 3. 474-476.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: A korai modern brit gondolkodás cambridgei látképe - John Dunn: Locke, Atlantisz 1992. - Richard Tuck: Hobbes, Atlantisz 1993. *Holmi* 6.1994. 7. 1072-1076.

ILLÉS László: Stilepoche - Theorie und Diskussion - Eine interdisziplinäre Anthologie von Winckelmann bis heute. Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, Peter Lang Verlag, 1990. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 226-228.

Jacques Lacan: Életrajz és bibliográfia (Összeállította: Erős Ferenc) *Thalassa* 4. 1993. 2. 94-99.

JÁSZ Attila: Az eretnek apát kételyei (szélgjegyzetek Határ Győző: Özön közöny című művéhez) *Műhely* 17. 1994. 5. 45-47.

KARÁTSON Gábor: Válasz(?)levél Vajda Mihálynak *Alföld* 45. 1994. 10. 90-96.

KATONA Gergely: Wolfgang Heinemann - Dieter Vierweger: Textlinguistik. Tübingen, Niemeyer, 1991. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 231-232.

KELEMEN Zoltán: Don Giovanni és Jób - S. Kierkegaard: Az ismétlés. Ictus Kiadó, 1993. *Tiszatáj* 48. 1994. 6. 88-90.

Kétszer kell a verembe kerülni. HELLER Ágnessel beszélget Rózsa Erzsébet *Kritika* 31. 1994. 6. 26-29.

Kevesebb illúzió, több alázat. Adam Michnik, Jürgen Habermas a multikulturális társadalom válságáról [Ford.: Glavina Zsuzsa] *Kritika* 32. 1994. 7-16-20.

KIRÁLY Ernő: - Thomas Rentsch: Die Konstitution der Moralität. Transzendente, Anthropologie und Praktische Philosophie. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1990. *Mérleg* 30. 1994. 3. 350.

KIS János: A semlegesség megközelítései. Gondolatok Bragyova András, Huoranszki Ferenc és Paczolay Péter vitacikkéről *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 1. 144-158.

KOCZISZKY Éva: Szabad-e szeretni az igazságot? - Vajda Mihály: A posztmodern Heidegger, T-Twins - Lukács Archívum -Századvég 1993. *Holmi* 6.1994. 7. 1068-1072.

KODOLÁNYI János: Márai és a kultúra *Kortárs* 38. 1994. 1. 1-11.

KÖNIG, Franz: Karl Rahner teológiai gondolkodásának összehasonlítása a "Lumen gentium" zsinati konstitúcióval [Ford.: Varga Mária Ilona] *Teológia* 28. 1994. 3. 146-151.

Körkérdés (Támogassa-e a liberális állam a művészeteket?) Bozóki András, Láncki András, Ludassy Mária, Vajda Mihály, Lányi András, Forgács Éva, Vágvolgyi B.András, Pető Iván, Fodor Gábor, Molnár Péter, Baán László, Sós Vilmos, Horkay Hörcher Ferenc, Szegedy-Maszák Mihály, Halmai Gábor, Krokovay Zsolt, Valuch Tibor, Keserü Katalin, Egyed Péter, Csordás Gábor, Balassa Péter válasza *Nappali ház* 6. 1994. 1. 73-119.

- KOVÁCS András Bálint: Király Jenő: A tömegkultúra esztétikája. Tankönyvkiadó, Bp., 1992. *BUKSZ* 6. 1994. nyár 196-203.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő: Más(ik) szöveg - Más írás? A Derrida-recepció és a hazai de/konstruktív-értelmezés néhány kérdése *Literatura* 21. 1994. 2. 178-191.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: Simon Derrida: Foucault and Literature. Routledge, 1993. *Vigilia* 59. 1994. 6. 477.
- KUN Tibor: Az erkölcs története - Jean Poirier: Histoire des moeurs I-III. Gallimard, Paris, 1990-91. *Valóság* 37. 1994. 8. 106-108.
- KUNSZT György: Szkizoanalízis és nomadológia. Gilles Deleuze és Félix Guattari legprovokatívabb közös vállalkozásáról - Gilles Deleuze - Félix Guattari: Anti-Ödipusz, 1972; Ezer plató, 1980. *Nappali ház* 6. 1994. 3. 68-75.
- KYS Walter: Keresztény filozófus - szemben a náciizmussal - Vincent Berning - Hans Maier: Alois Dempf 1891-1982, Philosoph, Kulturtheoretiker, Prophet gegen den Nationalsozialismus. Weissenhorn, Anton H.Konrad V. 1992. *Mérleg* 30. 1994. 2. 206-207.
- LÁNCZI András: Júliusi jegyzet [A politikai filozófiáról] *Világosság* 35. 1994. 7. 3-4.
- Leleltetés és törvény. Interjú Somfai Béla SJ. morálfilozófiával *Egyházforum* 9. 1994. 2. 25-31.
- Leleltetés (LÁNYI András - ENDREFFY Zoltán) *Liget* 7. 1994. 3. 76-79.
- LUDASSY Mária: Ernest Renan időszerűsége. A nemzet mint akarat és szolidaritás *Holmi* 6. 1994. 8. 1175-1177.
- M.KONDOR Viktória: - Arno Anzenbacher: Bevezetés a filozófiába. Herder Kiadó, Bp., 1993. *Magyar Tudomány* 39. 1994. 5. 624-626.
- MAROSI Ernő: Dialógus a művészetről. Popper Leó írásai, Popper Leó és Lukács György levelezése MTA Lukács Archivum - T-Twins Kiadó 1993 *Holmi* 6. 1994. 8. 1228-1245.
- MOLNÁR Attila: A közösségelvűség kritikája - Daniel Bell: Communitarianism and its critics. Clarendon Press, Oxford, 1993. *Valóság* 37. 1994. 9. 104-108.
- MOLNÁR Attila: Bevezetés a tudlib tanulmányozásába *Magyar Szemle* 3. 1994. 9. 899-912.
- MOMIGLIANO, Arnoldo: A régiségbúvárok eredete [Ford.: Mészáros F István] *Orpheus* 5. 1994. 2-3. 111-133.
- MÜLLNER András: Orbán Jolán: In-differencia etika. A dekonstrukció etikája *Literatura* 1993/2., Derrida írásfordulata Jelenkor 1993/9., A dekonstrukció fordulat Gond 5-6., A Derrida-értelmezés útvesztői Jelenkor 1993/11. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 209-213.
- NAGY Pál: Derrida és a kísértetek - avagy Marx visszajáró szelleme - Jacques Derrida: Spectres de Marx. Galilée Kiadó, Párizs, 1993. *Kritika* 32. 1994. 7. 20-22.
- NEMES Péter: Tudás és idő játéka - Peter Sloterdijk: A varázsfa. Suhrkamp, Frankfurt/M, 1985. *Holmi* 6. 1994. 9. 1390-1392.
- NÉMETH Marcell: Bűn: sors: esemény - Tengelyi László: A bűn mint sorseseemény. Atlantisz, 1992. *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 1. 81-87.
- NÉMETH Marcell: Irodalom, elmélet, poszt - A strukturalizmus után [Szerk.: Szili József] *Akadémiai*, 1992. *Határ* 3. 1994. 1. 135-141.
- NIEDERMÜLLER, Péter: Paradigmák és esélyek avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában *Replika* 1994. 13-14. szám 89-129.
- NIKOSZ, Fokasz: Fraktál kép(telenség)ek - Pernecky Géza: Mire jó a fraktálfilozófia? A szerző kiadása, Köln, 1992. *BUKSZ* 6. 1994. tavasz 34-39.
- Nyíri Tamás (1920-1994.) *Mérleg* 30. 1994. 3. 251-253.
- Nyíri Tamás halálára *Világosság* 35. 1994. 8-9. 127-128.
- Nyíri Tamás műveinek bibliográfiája 1955-1994. *Egyházforum* 9. 1994. 3. függelék I-XIV.
- ODORICS Ferenc: A mutáns egzotikuma. Bolgár posztmodern esszék. 2000-Orpheus, Bp., 1993. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 225-226.
- PALKÓ Gábor: - Szummer Csaba: Freud nyelvjátéka. Cserépfalvi-MTA Pszichológiai Intézete, 1993. *Vigilia* 59. 1994. 9. 719.
- PALKÓ Gábor: - Felkai Gábor: Jürgen Habermas. Áron Kiadó, 1993. *Vigilia* 59. 1994. 6. 476.
- PALMER, Richard E.: Gadamer és Derrida mint Heidegger értelmezői: Gadamer és Derrida négy-négy szövegéről [Ford.: Szűcs Tamás] *Athenaeum* 1994. II/2. 177-222.
- PETE Klára: Geoffrey Bennington - Jacques Derrida: Jacques Derrida. Chicago-London, Chicago UP, 1993. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 214-218.
- POSZLER György: A "Szépség Köztársasága"? - Merre van? Borús töprengés kultúráról, esztétikáról *Társadalmi Szemle* 49. 1994. 8-9. 63-65.

- RADNÓTI Sándor: Egy fájdalmas, nagy élet jussán [Fehér Ferencről] *Kritika* 32. 1994. 8. 15.
- RADNÓTI Sándor: Fehér Ferenc 1933-1994. *Holmi* 6. 1994. 8. 1246+1-2.
- RÉVÜTI Károly - BITSKEY Botond: Végszigorlat után [Nyíri Tamásról] *Egyházforum* 9. 1994. 9-12.
- RICHERS, Nikolaj: Filozófiaoktatás Kanadában [Ford.: Szigeti András] *MFT Hírek* 1. 1994. 2. 17-19.
- RÓNA-TAS András: Nyíri Tamás temetésére *Egyházforum* 9. 1994. 3. 6-8.
- RORTY, Richard: - Heller Ágnes - Fehér Ferenc: The grandeur and twilight of radical universalism (A radikális univerzalizmus nagysága és bukása) Transaction Publishers, New Brunswick és London 1991. [Ford.: Barabás András] *Holmi* 6. 1994. 8. 1223-1228.
- RÓZSA Erzsébet: A filozofáló filozófus - Vajda Mihály: A posztmodern Heidegger. T-Twins-Lukács Archívum, 1993. *Hiány* 5 1994. 5. 32-35.
- ROZSNYAI Bálint: A józan ész elviselhetetlen könnyedsége: Derrida és Searle vitája *Helikon* 40. 1994. 1-2. 165-173.
- RUGÁSI Gyula: "A lét ír". A hatvanas évek Derridájáról - a GRAMMATOLÓGIA "fél"magyar fordítása - Jacques Derrida: Grammatológia I.rész, Életünk-Magyar Műhely, 1991. *Holmi* 6. 1994. 9. 1382-1390.
- RUGÁSI Gyula: A Bölcsesség kertje - Tatár György: Pompeji és a Titanic. Atlantisz, 1993. *BUKSZ* 6. 1994. 3. 268-274.
- SŐRÉS Zsolt: - Petőfi S. János: A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. Magyar Műhely, 1994. *Vigilia* 59. 1994. 9. 716.
- SÁRHIDAI: Wittgensein hagyatéka *Mérleg* 30. 1994. 3. 358-359.
- SCHREINER Orsolya: - Maria Fürst: Bevezetés a filozófiába. Ikon K., (Matúra Tankönyv) 1993. *BUKSZ* 6. 1994. 3. 291-292.; *MFT Hírek* 1. 1994. 2. 32-37.
- SOLTÉSZ Erzsébet: Az olasz politikatudomány *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 3. 237-243.
- SOMFAI Béla SJ.: Génebézszet és eugenikai beavatkozás - etikai szemmel *Magyar Szemle* 3. 1994. 7. 709-712.
- SONTAG, Susan: Sartre szent Genet-je [Ford.: Schmidt Csilla] *Átváltozások* 1994. 2. szám 17-21.
- STERN, Laurent: A regény és az igazság: Solt Kornél cikkének margójára *Holmi* 6. 1994. 8. 1240-1245.
- STERN, Laurent: Egy tanulságos tévedés Altrichternél - Altrichter Ferenc: Észérvek az európai filozófiai hagyományban Atlantisz, Bp., 1993. *BUKSZ* 6. 1994. nyár 135-139.
- SÜKÖSD Mihály: TGM és a világállapot - Tamás Gáspár Miklós: Másvilág. Új Mandátum Könyvkiadó, 1994. *Mozgó Világ* 20. 1994. 9. 106-110.
- SZABARI Antónia: J. Hillis Miller: Fiction and Repetition: Seven English Novels Oxford, Basil Blackwell, 1982. *Helikon* 40. 1994. 1-2. 203-206.
- SZABÓ Réka: - Steiger Kornél: Bevezetés a filozófiába (Szöveggyűjtemény) Holnap K., 1992. *BUKSZ* 6. 1994. 3. 287-288.; *MFT Hírek* 1. 1994. 2. 30-31.
- SZACKI, Jerzy: Liberalizmus a kommunizmus után (lengyel szemmel) [Ford.: Róna Annamária] *2000* 6. 1994. 10. 15-20.
- SZALAI Judit: - Nigel Wartburton: A filozófia világa. Kossuth K., 1993. *BUKSZ* 6. 1994. 3. 186-187.; *MFT Hírek* 1. 1994. 2. 43-44.
- SZÉCSÉNY Endre: A természet vagy képzeletünk új rendje - Pernecky Géza: Mire jó a fraktálfilozófia? A szerző kiadása, Köln, 1992. *BUKSZ* 6. 1994. tavasz 26-33.
- SZENNAY András: Karl Rahnerről *Teológia* 28. 1994. 3. 129-130
- SZIGETHY Gábor: Magyar Epiktétosz *Kortárs* 38. 1994. 9. 96-99.
- TAGÁNYI Zoltán: Feuerbach és a pozitivizmus - Sinnlichkeit und Rationalität. Der Umbruch in der Philosophie der 19. Jahrhunderts: Ludwig Feuerbach, Akademie Verlag, Berlin 1992. *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 1043-1044.
- TALLÁR Ferenc: A nyilvános okoskodástól a deliberatív politikáig - Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Századvég-Gondolat, Bp., 1993. - Felkai Gábor: Jürgen Habermas. Áron Kiadó, Bp., 1993. *BUKSZ* 6. 1994. nyár 170-177.
- TARNAY Bruno OSB.: Könyvek a logika tanulmányozására *Mérleg* 30. 1994. 3. 319-338.
- TARR Zoltán: Gojo Petrovic 1927-1993 *Magyar Filozófiai Szemle* 37. 1993. 5-6. 1033.
- TATÁR György: Peter Sloterdijk *Átváltozások* 1994. 2. szám 22-23.
- TENGELYI László: A módszerről, a nyelvről és az előföltételekről - válasz Mezei Balázs bírálatára *BUKSZ* 6. 1994. tavasz 6-12.

TÓTH Judit: Találkozásaim Nyíri Tamás professzorral
Mérleg 30. 1994. 3. 254-258.

VAJDA Mihály: Én most éppen azt hiszem, valami végérvényesen lezárult *Politikatudományi Szemle* 3. 1994. 3. 123-127.

VAJDA Mihály: Filozófia -"szak"-oktatás a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen *MFT Hírek* 1. 1994. 2. 7-11.

VAJDA Mihály: Hol az a klub? Hol az a mese? (Filozófiai (láb)jegyzetek) - Orosz István: A Westminster-modell Katalizátor Iroda, Bp., 1993. *Alföld* 45. 1994. 4. 87-96.

VAJDA Mihály: Kibetonozott világ. Filozófiai (láb)jegyzetek - Karátson Gábor: Világvége után. Cserépfalvi, 1993. *Alföld* 45. 1994. 8. 84-95.

VAJDA Mihály: Sarastro kora most véget ért... - Heller Ágnes - Fehér Ferenc: Kelet-Európa "dicsőséges forradalmi" T-Twins, Bp., 1992. *Kritika* 32. 1994. 4. 40-41.

VAJDA Mihály: Sem Isten, sem szabadság? - Martin Heidegger: Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről *Határ* 3. 1994. 1. 142-150.

VALUCH Tibor: Szabadnak lenni - Tanulmányok Bibó István életművéről. Tanulmány Kiadó *Alföld* 45. 1994. 10. 84-86.

VÁRNAI Jakab: Karl Rahner teológiája és a Dei Verbum keletkezése - A Rahner-Ratzinger tervezet *Teológia* 28. 1994. 3. 152-169.

VIKÁR György: Freudot tanulmányozva a hit megújulásáért - Nyíri Tamás: Mélylélektan és ateizmus (Sigmund Freud kultúraelmélete) Herder, Bp., 1993. *Pannonhalmi Szemle* 2. 1994. 2. 84-89.

Vita a pornográfiáról. Catherine A.Mackinnon válasza Ronald Dworkin *A nők és a pornográfia* című cikkére; Ronald Dworkin viszontválasza [Ford.: Heil Tamás] *Café Babel* 4. 1994. 1-2. 43-48.

VITÁNYI Iván: Fehér Ferenc 1933-1994 *Mozgó Világ* 20. 1994. 8. 106.

VÖLGYESI Zoltán: Szabadelvű hagyományunk tárháza - A magyar liberalizmus. Századvég. *Alföld* 45. 1994. 10. 87-89.

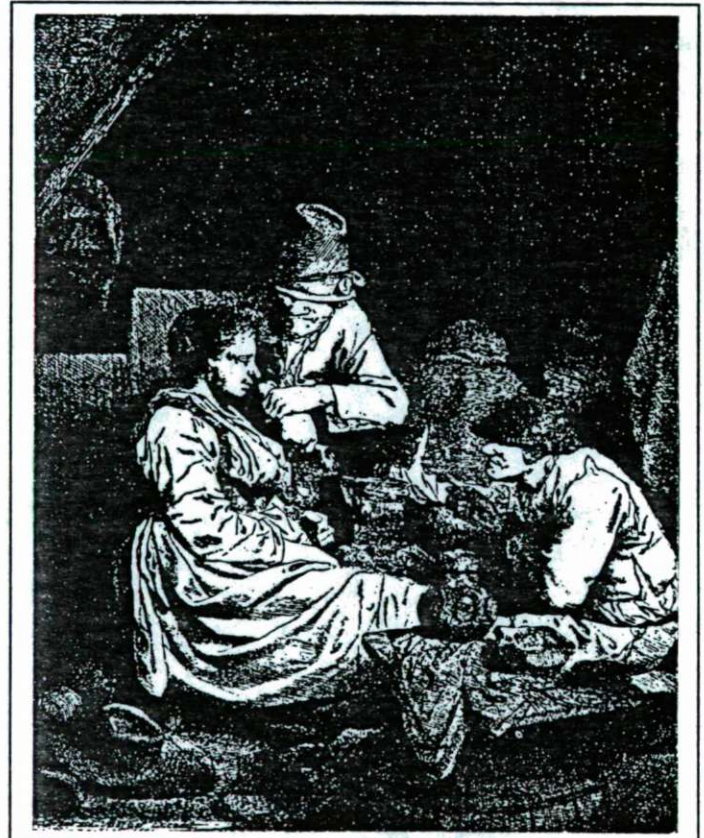
WALDENFELS, Bernhard: A derridai gondolkodás (mindig már el-) kezdet(t)ei - Jacques Derrida: Le probleme de la genese dans la philosophie de Husserl [Ford.: Oláh Szabolcs] *Határ* 3. 1994. 1. 151-154.

WEISS János: A Társadalomkutató Intézet hazatelepülése *Műhely* 17. 1994. 1. 46-48.

WEISS János: Frankfurt - a huszas években - Wolfgang Schivelbusch: Intellektuellendämmerung, Insel Verlag 1982. *Holmi* 6.1994. 7. 1076-1081.

ZIMMERMAN, Michael E.: Vallicella Heidegger kritikájáról [Ford.: Lengyel Éva - Ropolyi László] *Athenaeum* 1994. II/2. 90-126.

Készítette: Gulikai Márta

Rembrandt : A kocsma

Az 1994-1995-ös tanév első félévi tanrendek

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem esztétika szakának tanrendje:

Alapozó kurzusok:

Propedeutika II. (műelemző szeminárium); Szilágyi Ákos adj.
 Propedeutika II. (műelemző szeminárium); Balassa Péter doc.
 Esztétikai alapfogalmak II.; Almási Miklós prof.

Törzsképzési kurzusok:

Szövegolvasás: felvilágosodás; Fodor Géza doc.
 Szövegolvasás: romantika; Zoltai Dénes prof.
 Elmélettörténet (romantika); Zoltai Dénes prof.
 Célán értelmezések (Gadamer, Derrida); Bacsó Béla adj.
 Nietzsche esztétikája; Sziklai László prof.
 Kérdések? Válaszok! (Népi-urbánus vita); Poszler György prof.
 Zeneesztétika I.; Maróthy János prof.

Zeneesztétika 2.; Maróthy János prof.

Kortárs amerikai képzőművészet; György Péter adj.
 A barokk, mint posztmodern; Rényi András adj.
 Filmtörténet, stílustörténet; Kovács András Bálint adj.
 Drámaesztétika (drámaelemzések); Fodor Géza doc.
 Mű és világkép II.; Balassa Péter doc.
 Művészetszociológia; Wessely Anna doc.

Szakképzési kurzusok:

Esztétikai szakszemináriumok:
 József Attila elemzések; Beney Zsuzsa mb.ea.
 Kelet-európai próza; Spiró György doc.
 Verselemzések; Balla Zsófia mb.ea.

Média szakszeminárium:

Szinkron dramaturgia; Csörögi István ts.

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófia szakának tanrendje

Előkészítő tanulmányok

Angol nyelvű szakszövegolvasás; Áron László adj., Bánki Dezső mb.ea.
 Német nyelvű szakszövegolvasás; Joó Mária adj.
 Francia nyelvű szakszövegolvasás; Erdélyi Ágnes doc.
 Filozófia propedeutika II.; Bence György prof. Huoranszki Ferenc doc.; Ludassy Mária prof.; Miklós Tamás doc.; Orthmayr Imre adj.

Filozófiatörténet

Az ókori görögök politikai filozófiája; Gelenczei-Mihály Alirán mb.ea.
 Platon politikai filozófiája II.; Joó Mária adj.
 Az ókori görög szellem aktualitása; Pais István doc.
 Antik filozófiatörténet II.; Steiger Kornél doc.
 Antik kozmológia I.; Bodnár István adj.
 Theophrasztosz: Metafizika; Bodnár István adj.
 Platon szövegolvasás; Máté András adj.
 Arisztotelész szeminárium; Bodnár István adj.
 Reneszánsz filozófusok Európa nyugati régióiban; Kaposi Márton doc.
 Filozófia és a teológia a skolasztikában; Geréby György adj.
 A lélek halhatatlanságával kapcsolatos viták a 13.-14. században; Borbély Gábor mb.ea.
 Fejezetek a 17. és a 18. század filozófiájának történetéből; Munkácsi Gyula doc.
 Locke, Berkeley, Hume; F.Szabó István adj.
 A naturalista nihilizmustól a forradalmi szentimentalizmusig (A 'természet' fogalma a 18. századi francia morálfilozófiában); Ludassy Mária prof.
 Rousseau és Herder (A népfelkeléstől a nemzetállamig); Ludassy Mária prof.
 Berkeley; F. Szabó István adj.
 Fejezetek a német idealizmus történetéből; Fehér M. István prof.

Klasszikus német filozófia - Schelling filozófiája; Kiss Endre doc.

A haszonelvűség; Áron László adj., Huoranszki Ferenc adj.
 A történelem filozófiai problémái II. Kant műveiben; Munkácsi Gyula doc.

Hegel: A logika tudománya II.; Csikós Ella adj.

Heidegger; Fehér M. István prof.

W. Sellars filozófiája szövegelemző szeminárium; Nyíri J. Kristóf prof.

Szciantista irányzatok a 19-20. században; F. Szabó István adj.

Friedrich Nietzsche filozófiája - a filozófus alapszövegeinek feldolg. alapján; Kiss Endre doc.

A huszadik századi filozófiák tipológiája; Kiss Endre doc.

Heidegger: Lét és Idő szövegelemző szeminárium; Munkácsi Gyula doc.

Hermeneutika mint gyakorlati filozófia; Boros Gábor adj.

Tudományfilozófiai irányzatok a 20. században; Áron László adj.

Antipozitivisták filozófusok a 19-20. században; Kaposi Márton doc.

Heidegger Platon-értelmezése; Fehér M. István prof., Joó Mária adj.

Phenomenological seminar; David Michael Levin vgtan. (USA)

Logika

Logika; Máté András adj.

Logika; Szécsényi Tibor adj.

Logika nyelvészet és kognitív tudomány matematikai eszközei; Németi István tud. fmsz.

Bevezetés a metalogikába; Ruzsa Imre ny. prof.

Értékréses intenzionális logika; Ruzsa Imre ny. prof.

Irányzatok a 20. századi filozófiai logikában; Madarász Tiborné doc.

Metafizika

Bevezetés a pszichológia filozófiájába; Huoranszki Ferenc doc.

Arisztotelész: Metafizika III. (Béta) könyv; Steiger Kornél doc.

Ockham: Szentenciakommentár Prológus és I. sist. 1.; Geréby György adj.

Arisztotelész: Metafizika V.(Delta) könyv; Geréby György adj.

Arisztotelész természetfilozófiája; Geréby György adj.

A filozófia és a szaktudományok (biológia, pszichológia) a test és a lélek viszonyáról; Kaltróy Istvánné adj.

Logika és ontológia; Bodnár István adj., Geréby György adj., Máté András adj.

Társadalomfilozófia

A gondviselés terhe (klasszikus történetfilozófiai hipotézisek); Miklós Tamás doc.

Etika (axiológia); Szilágyi Imre doc.

A naturalista nihilizmustól a forradalmi szentimentalizmusig (A 'természet' fogalma a 18. századi francia morálfilozófiában); Ludasy Mária prof.

Történelmi és politikai kulcsszavak (munkaszeminárium); Bence György prof.

Bevezetés a pszichológia filozófiájába; Huoranszki Ferenc doc.

A történelemfilozófia utáni történelemfilozófia II.; Miklós Tamás doc.

A társadalom és a történettudományok filozófiája II.; Erdélyi Ágnes doc.

Politikai filozófia és szociáletika; Lendvai L. Ferenc doc.

Filozófiai művelődéstörténet; Lendvai L. Ferenc doc.

Racionalitás és moralitás az emberi cselekvésben II.; Orthmayer Imre adj.

Mitológiai vallás - kinyilatkoztatott vallás; Tatár György doc.

A történelmi fejlődés 19. és a 20. századi elméletei; Orthmayer Imre adj.

Martin Buber (szövegolvasás); Tatár György doc.

A klasszikus német filozófia morálfilozófiája; Nagy László mb.ea.

Klasszikus elképzelések a társadalomfilozófiában; Koncz Ilona tud. mts.

Hegel: Jogfilozófia; Koncz Ilona tud.mts.

Ethics and individual self(Ch.Taylor, Foucault, Levinas); David Michael Levin vgtan. (USA)

A 20. század uralkodótársadalomfilozófiai eszméi; Szilágyi Imre doc.

Társadalomontológia, antropológia és értékstan N. Hartmann életművében; Szilágyi Imre doc.

Tudományfilozófia

A tudományfilozófia logikai alapjai; Szécsényi Tibor adj.

Tudományfilozófiai problémák; Laki János

Kvantumelmélet és filozófiai vonatkozásai; Hráskó Péter mb.ea.

A matematika filozófiája; Máté András adj.

Bevezetés a nyelvfilozófiába; Forrai Gábor mb. ea.

A törzsképzési vizsgákhoz közvetlenül nem kapcsolódó szemináriumok és előadások

Hegel: A szellem fenomenológiája; Koncz Ilona tud. mts.

Hegel: A logika tudománya; Koncz Ilona tud. mts.

Hamas Béla és a modern metafizikák; Szilágyi Imre doc..

Lehet-e filozófiát tanítani? (módszertan); Hegedűs Sándor mb.ea.

J. Böhme és a középkori misztika; Szilágyi Imre doc.

Bevezetés az Újszövetségbe II.; Horváth Pál mb. ea.

A modern mindennapi tudat és története; Kiss Endre doc.

A jelen mint filozófiai probléma - 'A történelem vége'; Kiss Endre doc.

Matematika bölcsészeknek; Mihálydeák Tamás doc.

Lev Tolsztoj filozófia nézetei (oroszul tudó hallgatóknak); Szénási Józsefné doc.

Reneszánsz metafizikák; Tárczy Szilvia ts.

Giordano Bruno természetbölcsélete; Tárczy Szilvia ts.

Metafizikai problémák a magyar filozófiatörténetben 20. század; Bacsák Gábor adj.

A posztmodern metafizika alapkérdései; Bacsák Gábor adj.

Tér-idő ontológia alapkérdései; Bacsák Gábor adj.

S. Freud és a pszichoanalízis II.; Kaltróy Istvánné adj.

Bevezetés a szanszkrit filozófia szövegolvasásba II.; Ruzsa Ferenc mb.ea.

Az indiai filozófiák története I. a hinduizmus előtt; Ruzsa Ferenc mb.ea.

A sankhya filozófia; Ruzsa Ferenc mb.ea.

A Janus Pannonius Tudományegyetem tanrendje

Hellenisztikus és császárkori filozófiatörténet; Somos Róbert
Bevezetés az antik filozófiába; Betegh Gábor

Augustinus: Confessiones; Heidl György

Bevezetés a középkori filozófia történetébe I. rész

A kereszténység és az újplatonizmus találkozása; Endreffy Zoltán

Tolerancia és intolerancia a patrisztikus korban; Somos Róbert

Bevezetés a XVII.és XVIII: sz.-i racionalista metafizikák történetébe; Munkácsy Gyula

Tudományfilozófiai és hermeneutikai problémák Kant prekritikai és kritikai korszakában; Munkácsy Gyula

Fejezetek a XVII.-XVIII. századi brit empirizmus történetéből; Áron László

Fejezetek a romantika, az életfilozófia, a hermeneutika XIX.,XX. sz.-i történetéből; Munkácsy Gyula

Kant esztétikája; Kisbali László

Bevezetés a logikába; Bátai Lajos

A klasszikus logika 1.; Offenberger, Niels (Münster)

Bevezetés a logikába I.; Széll Győző Árpád

Többértékű logikák; Krajnik József

Bevezetés a tudományfilozófiába; Bátai Lajos

Cselekvés, racionalitás és evolúció; Tarnay László

Ismeretelmélet és megismerés; Széll Győző Árpád

A tér és idő filozófiája; Krajnik József

- Bevezetés az etikába; Bertók Rózsa
 Bevezetés az etikátörténetbe; Bertók Rózsa
 Angolszász etikafelfogások; Bertók Rózsa
 Bevezetés Hegel filozófiájába; Czirják József
 Analitikus esztétika; Horányi Attila
 A fenséges filozófiája és a kert esztétikája; Tarnay László
 Antik esztétikatörténet; Somos Róbert
 A művészet fogalmi mezői; Tillmann József
 Moses Mendelssohn; Kisbali László
 Látszat és történelem. Hegel esztétikája; Somlyó Bálint
 Esztétikai propedeutika; Somlyó Bálint
 A modern politikafilozófiai gondolkodás alapjai; Kun László, Bretter Zoltán
 Nacionalizmus (szakfordítói szeminárium); Bretter Zoltán
- Társadalomfilozófia; Kun László
 Modern parlamentarizmus; Bretter Zoltán
 Angol szaknyelvi műhely; Krokovay Zsolt
 Köznapi erkölcsi problémák; Krokovay Zsolt
 Alkotmánytan; Krokovay Zsolt
 Összehasonlító politikátörténet; Csizmadia Sándor
 A Maastrichti szerződés; Csizmadia Sándor
 Demokrácia, szakfordítói szeminárium; Kun László
 H. Arendt szövegelemző szeminárium; Kun László
 Társadalomelmélet és szociális eszmék a XX. században; Nagy Endre
 Dialógus és filozófia; Tarnay László
 Bevezetés a kommunikáció filozófiájába; Horányi Özséb
 Szemantikaelmélet; Alberti Gábor

A Kossuth Lajos Tudományegyetem filozófia tanszékének tanrendje

- Metafora és filozófiai diskurzus; Angyalosi Gergely
 Levinas és a német fenomenológiai iskola; Angyalosi Gergely-Vajda Mihály
 Szókratész személye és filozófiája források és interpretációk tükrében; Bacsó László
 Pszichoanalízis és filozófia; Bánfalvi Attila
 Bevezetés a görög filozófiába; Platon; Bene László
 Ontológia és teológia Arisztotelésznél; Metafizika XII. könyv; Bene László
 Bevezetés az etikába; Bimbó Mihály
 Bevezetés a metafizikába; Bimbó Mihály
 Válogatás az etikai tanok történetéből; Bene Mihály
 Bevezetés a politikai filozófiába; Bíróné Kaszás Éva
 Charles Taylor szövegolvasó szeminárium; Bíróné Kaszás Éva
 Bevezetés a XVII. századi filozófiába (2 félév); Bódis Csaba
 Gabriel Marcel: Position et approches concretes du mystere ontologique (PR Fragmentes philosophiques); Bódis Csaba
 Bevezetés a XVIII. századi filozófiába; Bujalos István
 Nietzsche; Bujalos István
 A reneszánsz világa és filozófiája; Demény Mária
 Az ember helye a világban (A mikro- és makrokozmosz); Demény Mária
 Az általános rendszerelmélet körvonalai; Demény Mária
 Észjárások, gondolati kapcsolatok; Dunkel Norbert
 Létezik-e még színházesztétika?; Gilyás Gábor
 Bevezetés a kanti filozófiába; Hévízi Ottó
 A korai Nietzsche. A tragédia születése; Hévízi Ottó
 Bevezetés a XIX. századi Hegel utáni német filozófiába; Kardos András
 Shakespeare-elemzések; Kardos András
 Bevezetés az ismeretelméletbe; Kelemen István
 Wittgenstein avagy a metafizika meghaladása; Kelemen István
 Az értelem kollapszusa; Kiss Lajos
 Fejezetek a filozófia történetéből - különös tekintettel az egzisztencializmusra; Kovács Margit
 Bevezetés a Logikába; Mihálydeák Tamás
- Intenzionális Logika; Mihálydeák Tamás
 Kant: A gyakorlati ész kritikája III.; Novákné Rózsa Erzsébet
 Kant: A tiszta ész kritikája; Novákné Rózsa Erzsébet
 Német idealizmus Kant után; Nyizsnyánszki Ferenc
 Hegel filozófiája; Nyizsnyánszki Ferenc
 A nyolcvanas és a kilencvenes évek német filozófiája - német szakfordítási gyakorlat; Nyizsnyánszki Ferenc
 Jacques Derrida: SPECTRES DE MARX (analyse de texte); Orosz László
 Filozófiatörténet röviden I.; Orosz László
 Filozófiatörténet röviden II.; Orosz László
 Bevezetés az esztétikába; Pongrácz Tibor
 Heidegger: Lét és idő c. művének szövegolvasó analízise III.; Pongrácz Tibor
 Bevezetés a vallásfilozófiába; Rugási Gyula
 Qumráni szövegolvasás (héberül!); Rugási Gyula
 Bevezetés a középkor filozófiájába; Szabó István György
 Páli levelek; Szabó István György
 Bevezetés a metafizikába; Vajda Mihály
 Spinoza:Etika; Vajda Mihály
 A schopenhaueri filozófia alap kategóriái; Varga Gyula
 Egy új természetképről; Végh László fizikus
 Fenntartható fejlődés; Végh László
 History of political philosophy I.; Prof. Matthew Westcott Smith
 Esztétika és hermeneutika Gadamer-nél; Bacsó Béla
 Romantikus művészfelfogások; Bacsó Béla
 Képmás és hasonlatosság; Heidl György
 Einführung in die Sprachphilosophie; Prof. Achim Eschbach
 Semiotik der Kunst; Prof. Achim Eschbach
 Zur gegenwertigen Forschung in Semiotik, Kommunikation und Sprachphilosophie; Prof. Achim Eschbach
 Tudományfilozófia a XIX-XX. században; Áron László
 Leibniz filozófiája; Ullmann Tamás
 Hippolitosz (ps. Origenes) Elenchos VII.; Rugási Gyula

A József Attila Tudományegyetem filozófia tanszékének tanrendje

I. évfolyam

Klasszikus kétértékű logikák I.; Kocsondi András doc.
 Propedeutika; Kaposi Márton doc.
 Latin nyelv;
 Görög nyelv; Dér Terézia óraadó

Kötelezően választható tanulmányi foglalkozások

Descartes; Dékány András adj.
 Az olasz reneszánsz filozófiája; Kaposi Márton doc.
 Descartes-tól Hume-ig; Csontos Szabolcs ts.
 Schelling; Gyenge Zoltán ts.
 Hegel; Simon Ferenc doc.
 Pozitivizmus I.; Kocsondi András doc.
 Pozitivizmus II.; Kocsondi András doc.
 Egzisztencializmus; Kissné Novák Éva doc.
 A filozófia hermeneutikai fordulata Gadamer-nél; Krémer Sándor adj.
 Az analitikus filozófia története Wittgensteintől Davidsonig; Szécsi Gábor
 Ismeretelmélet; Kocsondi András doc.
 Vallásbölcselet; Boros István megh. előadó.
 A 19.-20. századi életfilozófiák történetbölcselete; Csejtei Dezső doc.
 Fenomenológia; Losoncz Alpár tud. mts.
 Hermeneutika; Losoncz Alpár tud. mts.
 Bergson; Dékány András doc.
 Értékelmélet; Kissné Novák Éva doc.

Elméletek és viták a reneszánsz esztétikájában; Kaposi Márton doc.

A középkori filozófia története; Ferencz Sándor mgh. ea.
 Az egzisztencializmus filozófiája; Csejtei Dezső doc.
 Etika és politika (angol nyelven); Alan Watt CEP-oktató
 Klasszikus és modern politikai filozófia (angol nyelven); Alan Watt CEP-oktató

A fizikai kozmológia kultúrtörténete; Székely László tud.fmts.

Bevezetés a görög filozófia történetébe; Bognár László mgh. ea.

Bevezetés az európai gondolkodás történetébe; Bognár László mgh.ea.

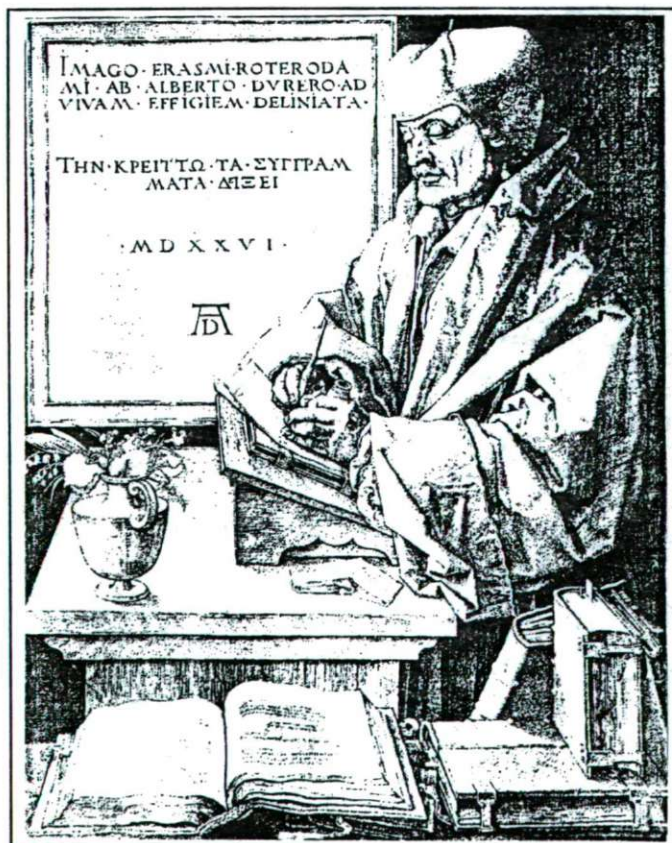
A brit filozófia kurrens áramlatai; Csontos Szabolcs ts.

Szemináriumok

Schelling művészetfilozófiája; Gausz András ts.
 Schopenhauer; Nagy Sándor adj.
 Nietzsche és Kierkegaard; Gyenge Zoltán ts.
 Unamuno bölcselete; Csejtei Dezső doc.
 A XX. századi filozófia ; Szabó Tibor doc.
 A fiatal Lukács; Szabó Tibor doc.
 Az idős Lukács; Szabó Tibor doc.

Idegennyelvű szövegolvasások

Philosophie der Religion; Gyenge Zoltán ts.
 Sartre: L'Être et le Néant; Dékány András adj.
 J.L. Searle: Intentionality; Szécsi Gábor

Albrecht Dürer: Rotterdami Erasmus képmása

1065.

Dedico mis obras y esta stampa al Sereniss^{mo} Principe Philiberto mi Señor.
en Napoles año 1624. Jusepe de Rivera Español.